

In hetzelfde schuitje?

Groepsidentiteit op Scheveningen tussen 1900 en 1940

Masterscriptie *History: Societies and institutions*
Specialisatie: *Migration and global interdependence*
Instituut voor Geschiedenis, Universiteit Leiden

Eerste lezer: Prof. Dr. W. Willems
Tweede lezer: Dhr. D. Klein Kranenburg MA
Datum: 11 augustus 2011

Martine van Leeuwen

Inhoudsopgave

<i>Inleiding</i>	3
<i>1 De ontwikkeling van de visserij</i>	
1.1 Korte voorgeschiedenis	12
1.2 De verhouding tussen reders en vissers	14
1.3 Toenemende verwijdering tussen reders en vissers	19
<i>2 Verschillen tussen Scheveningers</i>	
2.1 De situatie in de Scheveningse hofjes	25
2.2 Land of zee- Scheveningers?	32
<i>3 Toenemende aanwezigheid van de grote stad</i>	
3.1 Het dorp en de badplaats	39
3.2 Dorp of 8 ^{ste} wijk van Den Haag?	43
<i>Conclusie</i>	52
<i>Literatuuroverzicht</i>	56

Afbeelding voorpagina: Scheveningse vissersvrouwen stemmen bij Stembureau Duinstraat.

Bron: <http://www.schoenendoos.eu/digikaart-78.htm>

Fotograaf niet vermeld, 1935

Inleiding

Vandaag de dag ligt het stadsdeel Scheveningen op de kaart keurig ingebed binnen de stad Den Haag. Dit was echter niet altijd het geval. Hoewel Scheveningen bestuurlijk al sinds de middeleeuwen tot Den Haag behoorde was het stadsdeel er lange tijd geografisch van gescheiden. Scheveningen werd slechts met de stad verbonden door de Scheveningseweg. Deze situatie zorgde ervoor dat de inwoners van Scheveningen zich lange tijd misschien niet zo zeer inwoners van Den Haag voelden, maar in de eerste plaats *op* Scheveningen woonden. Hoewel Scheveningen en Den Haag geografisch gezien aan elkaar groeiden aan het begin van de twintigste eeuw, is dat gevoel nog steeds niet verdwenen.

Een belangrijk aspect van het onderscheid met Den Haag werd gedurende een groot deel van de Scheveningse geschiedenis gevormd door de visserij. De inkomsten uit de visserij waren tot aan het begin van de twintigste eeuw voor veel Scheveningers het belangrijkste middel van bestaan. Dit drukte een stempel op het leven in het dorp. De visserij was altijd aanwezig in de straten van Scheveningen: de schepen lagen op het strand en later in de haven, netten droogden op de erven of op de boetvelden en bij storm hield iedereen zijn adem in of alle vissers behouden thuis zouden komen. Hoewel het leven in een vissersdorp niet altijd even gemakkelijk moet zijn geweest, kijken veel inwoners van Scheveningen vandaag de dag met warme gevoelens terug op hun verleden. Dit zorgt voor saamhorigheid en verbondenheid met het dorp.

Scheveningen blijft, als stadsdeel van Den Haag, een beetje een geval apart. Zo hebben ze een eigen krant, een eigen historisch museum en een eigen genealogische vereniging. Een voorbeeld van deze eigen identiteit is de uitspraak van Maarten Vrolijk die, als Commissaris der Koningin in de provincie Zuid-Holland en oud-Scheveninger, een inleiding schreef bij het boekje *Tachtigers van Scheveningen*. Vrolijk schreef dat iedereen die iets met Scheveningen te maken heeft het boekje moest lezen: *Dat geldt in de eerste plaats voor hen die er geboren en getogen zijn, ook wanneer zij inmiddels door verhuizing als oud-Scheveninger te boek zijn komen te staan (Eigenlijk is die aanduiding onzinnig, want Scheveninger-zijn blijkt veelal een kwaliteit die onaflegbaar is.)*¹ Ook op internet is de betrokkenheid met Scheveningen groot, getuige de diverse fora over de geschiedenis van Scheveningen, waar oud-bewoners hun jeugdherinneringen met elkaar delen en vergelijken.² De diverse gepubliceerde boekjes met herinneringen aan Scheveningen en Duindorp laten betrokkenheid en een zeker gevoel van nostalgie zien.³

---

¹ Spaans, P. *Tachtigers van Scheveningen* (Den Haag 1982), de heer Vrolijk was commissaris van de koning tot 1984.

² Bijvoorbeeld www.ons-scheveningen.nl, www.scheveningen-duindorp.nl en www.allesoverscheveningen.nl.

³ Spaans, P. en G. van der Toorn, *Vertel mij wat van Scheveningen...*, (Den Haag/Scheveningen 1998), Vgl Bruijn, M (red.) *Zo was Duindorp : Duindorpers vertellen zèlf hun geschiedenis* (Den Haag 2008).

Voor veel Scheveningers worden de overeenkomsten binnen de eigen groep vandaag de dag bepaald door het gemeenschappelijk verleden als vissersdorp.⁴ Dit is wat hen gevoelsmatig onderscheidt van andere inwoners van Den Haag (van wie zij bestuurlijk gezien niet verschillen). Het idee Scheveningse wortels te hebben is voor de inwoners heel belangrijk. Op de fora worden herinneringen opgehaald, bijvoorbeeld aan hoe de oude vissersschepen er uitzagen en door wie ze werden bemand. Maar ook praat men over de situatie in het dorp, bijvoorbeeld wie er in welke hofjes woonden en wie er naar welke school ging. Een ander belangrijk onderdeel van het benadrukken van Scheveningse overeenkomsten is de bijnamencultuur en de genealogische interesse die in het dorp aanwezig is. Op Scheveningen bestaan een aantal familienamen die als echt Schevenings worden herkend; voorbeelden hiervan zijn Den Heijer, Jol, Pronk, Spaans en Vrolijk.⁵ De genealogie van deze families wordt veelvuldig uitgezocht en bediscussieerd, want met een juiste achternaam wordt de 'echte' Scheveningse afkomst bewezen. Doordat mensen veel onderling trouwden, waren deze namen wijd verspreid en om alle verschillende families toch uit elkaar te houden was het een gebruik om mensen bijnamen te geven. Ook deze bijnamen en hun afkomst worden op internet bijgehouden en verklaard.⁶

Uit de collectieve herinnering komt een beeld naar voren van een saamhorig dorp waar men in harmonie met elkaar samenleefde en werkte. Hoewel het gevoel van saamhorigheid op Scheveningen nog altijd bestaat en mensen met warme gevoelens terugkijken op hun verleden is er op Scheveningen geen sprake geweest van folklorisering van de cultuur zoals in andere Nederlandse vissersplaatsen, zoals Marken en Volendam.⁷ Het besef van een eigen identiteit is altijd aanwezig gebleven en wordt nog steeds als oprecht gezien.⁸ Het is interessant om te onderzoeken hoe dit in het verleden werd ervaren omdat er vandaag de dag een claim wordt gelegd op het verleden. Scheveningers verklaren hun hedendaagse groepsidentiteit met een verwijzing naar hoe zij ook 'vroeger' al bij elkaar hoorden. Maar was dit daadwerkelijk het geval? De overkoepelende vraag die in deze studie zal worden gesteld, is daarom: hoe beleefden de inwoners van Scheveningen groepsidentiteit in de periode vanaf het begin van de twintigste eeuw tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog? Door bij het onderzoek de focus op één dorp te richten wordt het mogelijk om de lokale factoren die bij het ontstaan en de ervaring van een groepsgevoel een belangrijke rol spelen, uit te lichten. Een voorbeeld hiervan is de ligging van Scheveningen ten opzichte van Den Haag. Er is geen ander vissersdorp in Nederland dat

---

⁴ Hoewel Scheveningen dus officieel nooit een dorp is geweest, wordt er nog steeds naar de wijk verwezen als ware het een dorp. Dit is een onderdeel van de beleving van groepsidentiteit. Om verwarring te voorkomen en recht te doen aan de beleving van de Scheveningers zal Scheveningen in deze studie daarom vanaf nu af en toe worden aangeduid als dorp ondanks het feit dat dit bestuurlijk niet geheel correct is.

⁵ www.allemaalscheveningers.nl.

⁶ www.htmfoto.net/Scheveningen/SCH37/Familie_en_bijnamen_op_familienaam.php.

⁷ Ginkel, R. van 'De verbeelding van "Hollands vissersvolk". Visuele cultuur en het folkloristische cliché van Marken en Volendam' in *Sociologie* 5 (2009) 1 2-26.

⁸ Slechte, H. *De modernisering. Leven en werken op Scheveningen 1880-1920* (Rijswijk 1994) 73.

zo is opgegaan in een stad. Dit geeft een eigen dynamiek aan de ontwikkeling van groepsgevoel op Scheveningen in vergelijking met andere vissersplaatsen.

Het begrip groepsidentiteit is lastig te definiëren. Een belangrijke voorwaarde voor het ontstaan ervan is het beleven van tegenstellingen tussen de eigen groep en ‘de ander’. Om deze tegenstellingen af te bakenen wordt ook de inhoud van het eigene benadrukt. Hierdoor worden de tegenstellingen met ‘de ander’ beter zichtbaar.⁹ De vraag naar groepsidentiteit bergt eigenlijk twee suggesties in zich: dat sommige mensen zich onderdeel voelen van een gemeenschap en dus iets met elkaar gemeen hebben, en dat deze gemeenschap zich onderscheidt van andere gemeenschappen of groepen.¹⁰ Het besef van identiteit is iets wat zich voor een groot deel op abstract niveau afspeelt. Met name het werk van Benedict Anderson over nationale *imagined communities* heeft een belangrijke stimulans gegeven aan onderzoek naar de werking van identiteit en verbeelde gemeenschappen. Een beeldend voorbeeld van hoe dit werkt, is het idee dat mensen zich met elkaar verbonden voelen op het moment dat ze de krant openslaan omdat ze weten dat overal om hen heen andere mensen hetzelfde doen.¹¹ Daartegenover staat echter wel dat een gemeenschap ook beïnvloed wordt door verschillen in de sociale werkelijkheid die invloed hebben op hoe mensen zich tot elkaar verhouden.¹²

De Amerikaanse antropoloog Anthony Cohen doet de suggestie om het begrip ‘gemeenschap’ vooral te benaderen als cultureel fenomeen; als iets dat mensen zelf symbolisch construeren. Leonie Cornips en Irene Stengs definiëren identiteit als het dynamisch resultaat van het voelen, denken en handelen van mensen of groepen. De formatie van identiteit zou worden bepaald door tegenstellingen die mensen creëren en beleven. Welke tegenstellingen belangrijk zijn is aan verandering onderhevig.¹³ In deze studie wordt daarom bekeken hoe mensen op Scheveningen zich tot elkaar verhielden en over elkaar nadachten. Het is hierbij vooral zinvol om te zien welke verschillen er bestonden tussen de diverse sociale categorieën op Scheveningen en hoe de verhouding lag tussen Scheveningen en Den Haag. De tegenstellingen die ongetwijfeld bestonden zullen volgens de theorie van Cornips en Stengs invloed hebben uitgeoefend op de groepsidentiteit van Scheveningen. Het is interessant om te bekijken of deze groepsidentiteit uiteindelijk berust op een symbolische constructie of op daadwerkelijke verschillen die in de werkelijkheid aanwijsbaar waren. Dit is met name van belang omdat er vandaag de dag zo harmonisch, bijna idealiserend op het leven op Scheveningen wordt teruggekeken.

Vanaf ongeveer 1850 begon Scheveningen op verschillende terreinen te veranderen, modernisering beïnvloedde de sociale en economische structuur in het dorp. Volgens historicus Henk Slechte werd de modernisering in het begin van de twintigste eeuw met name zichtbaar op drie gebieden: het

---

⁹ Cornips, L en I. Stengs ‘Regionale identiteit. Locale beleving van wie we zijn’ in: *Idee: Wetenschappelijk tijdschrift D66*: 31 (2010) 5 10-13.

¹⁰ Cohen, A. *The symbolic construction of community* (New York 1982) 12.

¹¹ Benedict Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen 2006; eerste druk 1983) 33-35.

¹² Bourdieu, P. ‘Social space and symbolic power’ in: *Sociological Theory* 7 (1989) 1 14-25.

¹³ Cornips, L en I. Stengs ‘Regionale identiteit’.

aaneengroeien van Scheveningen met de stad Den Haag, de renovaties en nieuwbouw in de dorpskern en de modernisering van de visserij. Het hoogtepunt van deze ontwikkelingen dateert hij tussen 1880 en 1920.¹⁴ In deze studie staat echter de beleving van groepsidentiteit in de periode vanaf het begin van de twintigste eeuw tot 1940 centraal. Dit is een bredere periode, maar de invloed van de modernisering op het besef van groepsidentiteit manifesteerde zich dan ook niet onmiddellijk. Daarbij waren er een aantal ontwikkelingen, met name rondom renovaties en nieuwbouw op het dorp, die pas na 1920 goed op gang kwamen. In deze studie zal voor ieder van de drie gebieden worden bekeken wat de gevolgen waren voor het beleven van de groepsidentiteit.

Per hoofdstuk zal een van de moderniseringsbewegingen behandeld worden. In het eerste hoofdstuk staat de visserij centraal. Deze veranderde door de industrialiseringsbeweging, die leidde tot de ontwikkeling van betere schepen en tot het openen van een vissershaven op Scheveningen. Dit had invloed op de samenleving op het dorp, omdat de arbeidsverhoudingen zich wijzigden. Hoewel in Scheveningen van oudsher een goede samenwerking tussen vissers en reders bestond, had de industrialisering van de visserij belangrijke gevolgen.¹⁵ Rob van Ginkel laat in zijn boek over de vissersgemeenschappen op Texel zien dat industrialisering leidde tot proletarisering waardoor de verhoudingen in de gemeenschap (op Texel) veranderden.¹⁶ De gevolgen van industrialisering kunnen echter ook anders uitpakken. In zijn boek *Dutchmen on the bay* laat Lawrence Taylor zien dat de gemeenschappelijke achtergrond van inwoners van een vissersgemeenschap ervoor kon zorgen dat het proces van proletarisering werd overstegen. In het boek van Taylor gaat het om een gemeenschap in Amerika (West Sayville) waar vrijwel alleen Nederlandse vissers woonden. Hun gemeenschappelijke achtergrond en sterke gemeenschapsleven zorgden ervoor dat individuele belangen en gemeenschappelijke belangen niet tegenover elkaar kwamen te staan.¹⁷ Hoe verliep dat bij de industrialisering van de Scheveningse vissersgemeenschap? Welke lokale invloeden bepaalden hier de uitkomst van de gemeenschaps- en identiteitsvorming?

Een tweede ontwikkeling in de modernisering was het voornemen van Den Haag om de oude vervallen krotten in het centrum van Scheveningen op te ruimen en grootschalige renovatie uit te voeren. Dit zal worden besproken in het tweede hoofdstuk. In de sloppenwijken woonden veel arme vissers samen in slechte leefomstandigheden. Dit kan hebben geleid tot een sterk besef van groepsidentiteit. De Britse historica Joanna Bourke laat in haar boek *Working-class cultures in Britain 1890-1960* echter zien dat de vorming van een gemeenschappelijke arbeiderscultuur niet vanzelfsprekend is.¹⁸ In dit hoofdstuk wordt bekeken in hoeverre de woonsituatie op Scheveningen van invloed was op het gevoel van groepsidentiteit onder de Scheveningse bevolking. Door de

---

¹⁴ Slechte, H. *De modernisering*.

¹⁵ Poldervaart, A. 'Van vrije vis naar quota op de dis' 370.

¹⁶ Ginkel, R. van *Tussen Scylla en Charybdis. Een etnohistorie van Texels vissersvolk (1813-1932)* (Amsterdam 1993).

¹⁷ Taylor, L.J. *Dutchmen on the Bay. The Ethnohistory of a contractual community* (Philadelphia 1983) 170-172.

¹⁸ Bourke, J. *Working-class cultures in Britain 1890-1960. Gender, class and ethnicity* (London 1994) 148-150.

vernieuwingen in het centrum van de stad werd het probleem van de sloppenwijken bijvoorbeeld ook zichtbaar voor de rijkere inwoners van Scheveningen en Den Haag. In hoofdstuk twee zal naast aandacht voor de woonomstandigheden van de vissers dus ook worden gekeken naar de manier waarop andere groepen in Scheveningse samenleving hier mee om gingen.

Het laatste hoofdstuk gaat over de derde moderniseringsbeweging die een belangrijke invloed had op de structuur van de vissersplaats, namelijk het einde van de geïsoleerde ligging van Scheveningen ten opzichte van Den Haag. Het dorp en de stad groeiden steeds meer naar elkaar toe, beleidsmatig ging de stad zich steeds meer met het dorp bemoeien. Daarbij kwam de ontwikkeling van Scheveningen tot badplaats, die ervoor zorgde dat er steeds meer toeristen naar het dorp toe kwamen.¹⁹ Groepsidentiteit bestaat niet alleen op het niveau van het individu of de gemeenschap, maar wordt ook beïnvloed door in het oordeel dat buitenstaanders over de groep hebben.²⁰ De sociale wetenschapper Rinus Penninx maakt hierbij onderscheid tussen positieverwerving en positietoekenning in het proces van minderheidsvorming. De minderheidsgroep zelf heeft bepaalde kenmerken en eigenschappen die bijdragen aan de uiteindelijke positie van de groep en ze handelen hiernaar. Dit noemt Penninx positieverwerving. Echter de manier waarop de meerderheidsgroep over hen denkt en hiernaar handelt, heeft ook invloed op het besef van groepsidentiteit, de positietoewijzing.²¹ Het is dus van belang om ook te kijken naar de manier waarop mensen in Den Haag naar Scheveningen keken en op die manier invloed hadden op de Scheveningse groepsidentiteit.

In deze studie is gebruik gemaakt van diverse soorten bronnen. Tijdens het onderzoek bleek dat bronnen over Scheveningen in deze periode schaars zijn. Het materiaal waar aanvankelijk naar gezocht werd, namelijk brieven en egodocumenten waarin mensen reflecteren op hun dagelijks leven als inwoner van Scheveningen, werd niet gevonden. Ook in het Gemeente Archief Den Haag zijn dit soort documenten niet aangetroffen. Het onderzoeksinstituut *Egodocument en Geschiedenis* kon mij op dit gebied evenmin verder helpen. Naast egodocumenten zocht ik naar uitingen van cultuur waaruit groepsidentiteit zou blijken. Het *Meertensinstituut*, dat zich bezighoudt met de bestudering en documentatie van Nederlandse taal en cultuur, had echter weinig materiaal over Scheveningen uit deze periode beschikbaar. Ook het museum over Scheveningen en haar geschiedenis *-het Muzeo-* gaf aan geen primair bronnenmateriaal te bezitten.

Aan het begin van het onderzoek hoopte ik dichter bij de Scheveningse samenleving te kunnen komen via de kerkelijke en maatschappelijke instanties. Deze hadden vanwege hun functie in het bestrijden van de op Scheveningen zo aanwezige armoede, vermoedelijk een goed overzicht van hoe

---

¹⁹ Slechte, H. *De modernisering*.

²⁰ Cornips, L en I. Stengs 'Regionale identiteit'.

²¹ Penninx, R. *Minderheidsvorming en emancipatie. De balans van kennisverwerving ten aanzien van immigranten en woonwagenbewoners* (Gouda 1988). De theorie wordt verder uitgewerkt door Annemarie Cottaar in: Cottaar, A. *Kooplui, kermisklanten en andere woonwagenbewoners. Groepsvorming en beleid 1870-1945* (Amsterdam 1996) 1-8.

de samenleving functioneerde. Al snel bleek dat dit in de archieven geen weerslag heeft gekregen. Bewaard zijn wel de administratieve informatie over welke families steun ontvingen, maar niet de discussie die hieraan ten grondslag lag of verslagen van hoe de steun was ontvangen. Het Historisch Documentatie Centrum voor het Nederlands Protestantisme (HDC) en het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) bleken ook niet over materiaal met betrekking tot het Scheveningse kerkelijke gemeentelven te beschikken. Ook zijn er geen archieven van het verenigingsleven dat Scheveningen gekend heeft, bijvoorbeeld van de gymnastiekvereniging Hercules of de verschillende koren en muziekverenigingen die er waren. Hoewel het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis wel bronnenmateriaal heeft over de arbeidersbeweging, bleken de Scheveningse vakverenigingen voor vissers hier niet onder te vallen. In het Nationaal Archief heb ik gekeken naar de verslagen van het Bureau Afvoer Burgerbevolking (BAB), in de Tweede Wereldoorlog waren zij verantwoordelijk voor de ontruiming van een groot deel van Scheveningen. Wellicht zouden zij hebben gerapporteerd over de Scheveningse gemeenschap. Dit bleek echter niet het geval. Veelbelovend leek het archief van de Maatschappij tot 't Nut van het Algemeen, afdeling Scheveningen, en de bijbehorende stukken van de Nutspaarbank. Toen ik dit archief wilde opvragen bleek het echter zoek te zijn en het is gedurende de periode van dit onderzoek ook niet meer terug gevonden. Opvallend was wel de grote hoeveelheid fotomateriaal dat online beschikbaar is via de websites die (oud) inwoners van Scheveningen levend houden. Dit materiaal was echter vaak ongedateerd en niet (of zeer summier) voorzien van uitleg over wat er op de foto te zien is. Daarom was dit materiaal slecht bruikbaar voor een systematische analyse.

Veel informatie in deze scriptie is gebaseerd op archiefmateriaal uit het Gemeente Archief Den Haag (HGA). Het gebrek aan bronnenmateriaal heeft ertoe geleid dat voor deze scriptie gebruik is gemaakt van zeer veel verschillende bronnen met beperkte informatie. Het was hierdoor helaas niet mogelijk om analyses te maken van ontwikkelingen in de wijze waarop de auteurs over Scheveningen nadachten.

Wat betreft gemeentelijke instanties waren de archieven van de Stichting Centraal Woningbeheer en het Haagsch Crisis Comité het meest van belang.²² Ook werd gebruikgemaakt van de archieven van het gemeentebestuur. Het politiearchief kon in verband met tijdgebrek helaas niet worden bestudeerd. Het materiaal dat bewaard is gebleven, geeft vaak wel een zakelijke analyse van de situatie maar geen inkijk in het persoonlijke leven van de Scheveningers. Een systematische verzameling van dossiers en discussies, bijvoorbeeld omtrent armenzorg of woningbouw, ontbrak. Van grotere betekenis waren dan ook de archieven van commissies en comités die op Scheveningen zelf waren opgericht. Dit waren met name de Commissie voor het Scheveningse visserijbedrijf 1926-1927, het Comité Verongelukte Scheveningse vissers 1919-1922 en de Vereniging Scheveningens

---

²²Archief van het Haagsch crisiscomité *Inv. nummer 0491-01*, Archief van de Stichting Centraal Woningbeheer *Inv. nummer 0573-01*.

Belang.²³ Naast archiefmateriaal vormden kranten een belangrijke bron voor dit onderzoek. Op Scheveningen hebben een groot aantal kranten en krantjes bestaan. Er zijn echter maar weinig exemplaren bewaard gebleven. Van nogal wat kranten zijn bijvoorbeeld slechts een of twee nummers behouden. De krant die het meest compleet is gebleven en daarom het meest systematische beeld opleverde, was het *Scheveningsch Nieuwsblad* (bewaard van 1908 – 1914). Een beeld over de periode daaraan voorafgaand valt te ontlenuen aan *De Havenbode* (bewaard van 1900-1906). Tot slot kwam er aanvullende informatie naar voren in de twee interviews die zijn afgenomen. Ik heb hiervoor gekozen omdat het, door gebrek aan overig bronnenmateriaal, de enige manier leek om ‘echte’ Scheveningers aan het woord te laten in deze scriptie. Ik was ook benieuwd welke herinneringen er na zoveel jaar nog zijn blijven hangen. Het eerste interview was met mevrouw Joke Visser, die zelf opgroeide op Scheveningen en wiens beide opa’s en de generaties voor hen in de visserij werkzaam waren.²⁴ In dit interview was het een uitdaging om als het ware over een generatie heen te interviewen en toch meer naar boven te krijgen dan het standaard verhaal over de Scheveningse geschiedenis. Het tweede interview was met mevrouw Nel Noordervliet-Jol, die geboren is in 1918 en haar jeugd in het vooroorlogse Scheveningen doorbracht.²⁵ Hierbij was met name interessant dat mevrouw Noordervliet-Jol ook daadwerkelijk heeft geleefd in de door mij onderzochte periode, waarbij ik moest oppassen om niet op nostalgie te blijven steken. Beide vrouwen zijn nog steeds op Scheveningen woonachtig en beschouwen zichzelf ook als ‘echte’ Scheveningers.

Voor de completering van het beeld over Scheveningen is gebruik gemaakt van de beschikbare secundaire literatuur. Voor professionele historici bleek het vissersdorp nauwelijks interessant. De belangrijkste boeken zijn het werk van Henk den Heijer: *Scheveningse haringvissers. Een geschiedenis van de Scheveningse Haringvisserij tot aan de Tweede Wereldoorlog*²⁶ en het al eerder genoemde werk van Henk Slechte: *De modernisering. Leven en werken op Scheveningen 1880-1920*.²⁷ De geschiedenis van het dorp vormde in de loop van de tijd wel een dankbaar onderwerp voor amateurhistorici. Er zijn dan ook tal van publicaties over verschillende onderwerpen uit het dagelijks leven op Scheveningen te vinden. De historische werkelijkheid in deze publicaties is echter niet altijd even controleerbaar door het gebrek aan verwijzingen naar bronnen.

Aangezien Scheveningen voor professionele historici een minder vanzelfsprekend onderwerp is gebleken, is er in deze studie -vooral voor de reconstructie van de geschiedenis van Scheveningen- wel – zij het kritisch - gebruik gemaakt van deze amateurstudies. Een belangrijk voorbeeld is het werk van de Scheveningse schoolmeester Johannes Cornelis Vermaas. Hij schreef het tot nu toe enige

---

²³ Archief van de Commissie voor het Scheveningse visserijbedrijf 1926-1927 *Inv. nummer 0476-01*, Archief van het Comité verongelukte Scheveningse vissers 1919-1922 *Inv. nummer 0144-01*, Archief van de Vereniging Scheveningens belang *Inv. nummer 0724-01*.

²⁴ Interview J. Visser, 25 maart 2011.

²⁵ Interview N. Noordervliet-Jol, 14 april 2011.

²⁶ Heijer, H. den *Scheveningse haringvissers*.

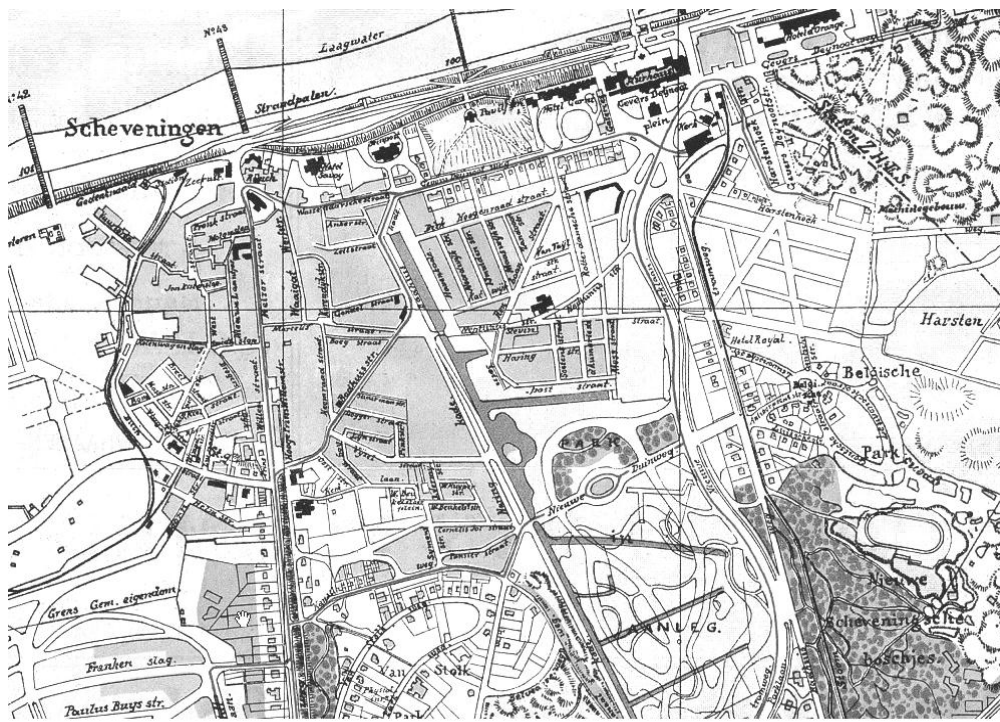
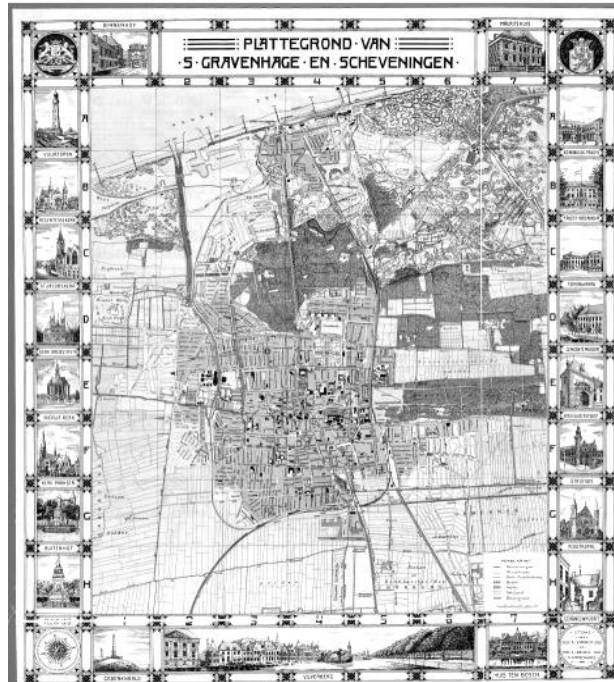
²⁷ Slechte, H. *De modernisering*.

overzichtswerk, *De Geschiedenis van Scheveningen*.²⁸ Dit tweedelige boekwerk werd postuum gepubliceerd in 1926 (de auteur had het boek al in 1919 voltooid, het was alleen nog niet uitgegeven). Hoewel het boek bruikbaar is als overzicht van de Scheveningse geschiedenis vormt het op zichzelf ook een interessante bron. Vermaas schreef zijn werk immers in de periode waarin de modernisering in volle gang was en hij liet niet na om af en toe zijn mening over Scheveningen te geven. Meer eigentijds werk door Scheveningers over hun geschiedenis zijn de boeken van Piet Spaans en Nel Noordervliet-Jol.²⁹

---

²⁸ Vermaas, J.C., *Geschiedenis van Scheveningen* (Den Haag 1926).

²⁹ Spaans, P. en G. van der Toorn, *Vertel mij wat van Scheveningen...*, (Den Haag/Scheveningen 1998),
Spaans, P. *Tachtigers van Scheveningen* en: Noordervliet-Jol, N. *Kroniek van Scheveningen* (Rijswijk 1997).

Afb.1 Kaart van Scheveningen en Den Haag met uitvergroting van Scheveningen (1906)

Op de kaart is goed te zien hoe de Scheveningse bosjes (het donkere gedeelte) het dorp scheiden van de stad. Op deze kaart is al wel de villa wijk *Van Stolkpark* aangelegd die een eerste verbinding vormde tussen Den Haag en Scheveningen.

Bron: HGA Beeldbank, identificatienummer z.gr. 0061

Vervaardigd en gedrukt door G. Vormer en C. Bredée, 1906

1 De ontwikkeling van de visserij

In 1857 kwam er een nieuwe visserijwet waarmee de monopolies en reglementen die tot dan toe bestonden werden opgeheven.³⁰ Samen met de vervanging van de bomschuit voor de grotere logger en met de komst van de vissershaven (in 1904) zorgden deze ontwikkelingen voor schaalvergroting in de visserij. Het gevolg hiervan was dat de visserij op Scheveningen vanaf 1860 aan een bloeiperiode begon, zodat Scheveningen uiteindelijk een van de Nederlandse koplopers in haringvisserij werd. In 1904 kreeg het dorp een eigen vissershaven. Dit creëerde nieuwe werkgelegenheid. Ook de technische vernieuwing van de schepen zorgde voor verandering. De schepen werden duurder en de opbrengsten hoger, hetgeen de verhoudingen tussen vissers en reders beïnvloedde. In dit hoofdstuk zal ik eerst een kort overzicht geven de situatie in de Scheveningse visserij tot aan de modernisering. Daarna zal aandacht worden besteed aan de verhoudingen tussen reders en vissers. Tenslotte wordt bekeken hoe de veranderingen in de visserij de sociale structuur van het dorp beïnvloedden en welk effect dit had op het besef van groepsidentiteit door de inwoners.

1.1 Korte voorgeschiedenis

Het pamflet *Wat is Scheveningen en wat zou Scheveningen kunnen zijn?* beschreef in 1851 hoe het tot nu toe was gesteld met Scheveningen en haar bronnen van inkomen. Het doel van de anonieme auteur, ‘[...] was niet anders, dan om de welvaart van Scheveningen te bevorderen’³¹ De bevolking van Scheveningen groeide lange tijd relatief langzaam. In 1680 woonden er 917 mensen in Scheveningen. Ruim een eeuw later (in 1795) telde het dorp 2833 inwoners tegenover 38433 in Den Haag.³² Gedurende de negentiende eeuw begon de bevolking van Scheveningen sneller te stijgen. De schrijver van *Wat is Scheveningen* telde in 1851 al ‘ruim 6000 zielen’. De auteur was zeer duidelijk over hoe het dorp in zijn levensonderhoud voorzag, want over de bevolking schreef hij: ‘[...]dat 5500 van dezelve, hun, voor het grootste gedeelte, zeer onvoldoend levensonderhoud vinden, of trachten te vinden in de visscherij. Men kan dus gerust vaststellen, dat de visscherij, het hoofdbestaan van Scheveningen moet uitmaken.’³³ Hoewel de visserij voor het levensonderhoud van de Scheveningers zeer belangrijk was, bekleedde het dorp voor de visserij in het algemeen nog geen belangrijke positie. Het was voor de inwoners van het dorp namelijk niet makkelijk om hun inkomen in de visserij te blijven verdienen. De

---

³⁰ Nieuwenhuize, H. van ‘Schuit(je) varen. De opkomst van de Scheveningse visserij (1870-1904) en de ontwikkeling van de bomschuit’ in *Netwerk. Jaarboek visserijmuseum* 2005 23-35, aldaar 23.

³¹ Anoniem *Wat is Scheveningen, en wat zou Scheveningen kunnen zijn?* (Den Haag 1851).

³² De volkstelling die deze cijfers produceerde werd gehouden in de tijd van de Bataafse Republiek, op last van de ‘commissie tot het ontwerpen van een plan van constitutie voor het volk van Nederland’. De Scheveningse bevolking werd los van de Haagse bevolking geteld, hetgeen bij latere volkstellingen in de negentiende eeuw (de eerstvolgende volkstelling werd in 1830 gepubliceerd) niet meer gebeurde.

<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT179501/>

³³ Anoniem *Wat is Scheveningen*.

overheid vond het zelfs nodig om in de eerste helft van de negentiende eeuw de vissers in hun bestaan tegemoet te komen met een subsidie. De wet die dit in 1818 regelde, legde ook allerlei handelingen en regels voor vissers en reders vast. Deze reglementen en monopolies verhinderden innovaties en een meer grootschalige aanpak van de visserij.³⁴

Niet alleen Scheveningen had hier last van, ook andere plaatsen aan de Noordzee zoals Katwijk en IJmuiden kregen hiermee te maken. Het voorrecht om ‘Groote Zeevisscherij’ uit te oefenen lag historisch gezien bij plaatsen in Zeeland en aan de Zuiderzeekust. Dit privilege bestond uit het recht om gevangen haring te mogen pekelen (vandaar de naam pekelharing), waardoor die langer bewaard kon blijven en dus verder viel te exporteren. De vissersplaatsen aan de Noordzeekust, waaronder dus Scheveningen, concentreerden zich voornamelijk op de vangst van steurharing.³⁵ Deze was minder lang houdbaar (en werd vaak gerookt tot bokking); daardoor moest de haring voornamelijk verkocht worden op de lokale markt, die eerder verzadigd raakte. Steurharing bracht dus minder op.³⁶

Een ander nadeel was dat steurharing werd gevangen met bomschuiten. Dit waren boten met een platte onderkant, waardoor ze op het strand konden landen. Een haven was hierdoor niet nodig. Bommen waren vaak kleiner dan schepen met een kiel en konden minder bemanning en minder vis meenemen. De Scheveningse vissers vielen door de vangst van steurharing in de categorie van kustvissers. Door de beperkte houdbaarheid konden de Scheveningse vissers minder lang weg blijven dan vissers uit plaatsen die een andere manier van conserveren gebruikten.³⁷ Het voordeel van de kleinere schepen was wel dat deze vaak minder kostbaar waren dan kielschepen en dat het daarom voor meer vissers mogelijk was een eigen schip te kopen. In Scheveningen kwam het dan ook vaker voor dat vissersfamilies die langzaam voldoende kapitaal hadden gespaard, uitgroeiden tot een kleine rederij.³⁸ De schrijver van *‘Wat is Scheveningen’* zag die beweging ook en constateerde een nadelig gevolg van deze ontwikkeling: *‘Oogenshijnlijk bloeit Scheveningen, en hoe komt dit? Er worden steeds meer en meer pinken³⁹ gebouwd; er komen al meer en meer reeders, en, niettegenstaande dat, gaat men te Scheveningen steeds achteruit, wat het middel van bestaan betreft!...De inwoners van Scheveningen worden allengskens armer en armer. [...]*⁴⁰

---

³⁴ Heijer, H. den *Scheveningse haringvissers. Een geschiedenis van de Scheveningse Haringvisserij tot aan de Tweede Wereldoorlog* (Scheveningen 1987) 15, vgl: Nieuwenhuize, H. van ‘Schuit(je) varen. De opkomst van de Scheveningse visserij (1870-1904) en de ontwikkeling van de bomschuit’ in *Netwerk. Jaarboek visserijmuseum* 2005 23-35, aldaar 23.

³⁵ Heijer, H. den *Scheveningse haringvissers* 13-15.

³⁶ Nieuwenhuize, H. van ‘Schuit(je) varen’ 23.

³⁷ Heijer, H. den *Scheveningse haringvissers* 25.

³⁸ Poldervaart, A. ‘Van vrije vis naar quota op de dis: de Hollandse zeevisserij sinds het midden van de negentiende eeuw’ in: E. Beukers (ed.) *Hollanders en het water: twintig eeuwen strijd en profijt, dl 2* (Hilversum 2007) 354-382, aldaar 370, vgl: Nieuwenhuize, H. van ‘Schuit(je) varen’ 29.

³⁹ Een Pink is een kleinere versie van de Bomschuit.

⁴⁰ Anoniem *Wat is Scheveningen* 2.

1.2 De verhouding tussen reders en vissers

Na de afschaffing van de regels rondom het vangen en bewerken van haring, in 1857, kwam de Nederlandse haringvisserij in een bloeiperiode. Scheveningen was door het gebruik van de bomschuit aanvankelijk in het nadeel, maar wist aan het begin van de twintigste eeuw toch uit te groeien tot een van de belangrijkste vissersplaatsen van Nederland. Hielke van Nieuwenhuize benoemt een aantal Scheveningse kenmerken die het succes verklaren. Ten eerste zorgde kennis van de Scheveningse vissers ervoor dat de kwaliteit van de gevangen vis goed was en de vangst zo groot mogelijk. Het tweede kenmerk van de lokale visserij was het gebrek aan andere middelen van bestaan op Scheveningen. Terwijl de bevolking groeide moest de visserij aan steeds meer mensen werkgelegenheid bieden; er was dus een ruim aanbod van arbeidskrachten. Het laatste kenmerk van de Scheveningse visserij en een belangrijke oorzaak van het succes was het zelfstandige karakter van de reders. Doordat veel rederijen op Scheveningen eenmansbedrijven waren kon de gemaakte winst direct worden geïnvesteerd in nieuwe schepen, waardoor de Scheveningers altijd vooropliepen met technische innovaties.⁴¹

Het bestaan van kleine rederijen was kenmerkend voor Scheveningen, waar verschillende rederijen waren voortgekomen uit vissersfamilies die lang genoeg geld hadden gespaard om zelf een schip te kopen. Dit bleven vaak kleine bedrijven. Een voorbeeld van het systeem met kleine rederijen is het gezin van mevrouw Nel Noordervliet-Jol. Zij werd in 1918 geboren op Scheveningen. Haar vader had een eigen bedrijf, een visrokerij die al meerdere generaties in de familie was. Om op de kosten van aankoop van de te roken vis te besparen, kocht haar vader ook een schip: *'[...] in ieder geval was het ineens in om wel zo'n logger te hebben. Het dramatische was daarbij nog dat die logger is vergaan. [...] Die is waarschijnlijk op een mijn gelopen in 1919. Waarbij de hele bemanning is omgekomen. Dat heeft hem toch niet weerhouden om weer een nieuwe logger te laten bouwen.'*⁴² De vader van mevrouw Noordervliet-Jol huurde net als andere eigenaren een bemanning in om zijn schip te bevaren.

De achtergrond van de reders had zijn uitwerking op de verhouding tussen hen en de vissers. In andere grote vissersplaatsen, zoals Vlaardingen en IJmuiden waren de verschillen groter: de reders vormden de elite van de stad. In Scheveningen lag dit minder voor de hand, omdat veel reders uit het midden van de vissersgemeenschap voortkwamen. Het was opvallend dat veel van hen in Scheveningen bleven omdat het makkelijker zou zijn geweest om hun bedrijf naar Vlaardingen of Maassluis te verplaatsen, omdat ze daar gebruik konden maken van een haven. Op die manier hadden ze dan eerder over kunnen gaan op grotere en snellere loggers en met hun bedrijf kunnen groeien. Dit

---

⁴¹ Nieuwenhuize, H. van 'Schuit(je) varen.' 24-25.

⁴² Interview N. Noordervliet-Jol, 14 april 2011.

gebeurde echter niet. Van Nieuwenhuize geeft hiervoor als reden dat veel reders te zeer aan het dorp gehecht waren om het de rug toe te keren. Als dit wel gebeurd zou zijn, zou Scheveningen economisch zeer sterk achteruit zijn gegaan vanwege het grote belang van de visserij voor het dorp.⁴³

De reders waren gehecht aan Scheveningen en door de kleine bedrijven waren de onderlinge verhoudingen tussen hen en de vissers minder strikt dan elders. De visser Arie van Roon schreef daarover in zijn memoires dat Scheveningse vissers niet geneigd waren 'mijnheer' tegen de reder te zeggen, maar hem gewoon bij de naam te noemen.⁴⁴ Dit betekende echter niet dat tussen reders en vissers daarom een vanzelfsprekende onderlinge solidariteit bestond. De omstandigheden waarin de vissersbevolking op Scheveningen leefde en werkte zal waarschijnlijk niet veel hebben verschild van die van vissers elders. Een voorbeeld hiervan is te vinden in een artikel over visserslonen in *De Havenbode* en een reactie erop. *De Havenbode* verscheen voor het eerst in 1900, als voorzetting van de *Scheveningse Courant*, die vanaf 1878 was uitgegeven.⁴⁵ De naamswijziging kwam tot stand vanwege het uitzicht op een eigen haven voor Scheveningen. Het blad beoogde reders en koopmannen op de hoogte te houden van vangsten en prijzen van vis en daarbij de lezers op de hoogte te houden van 'alles wat verder van belang kan worden geacht'.⁴⁶ Het blad was dus duidelijk gericht op reders en anderen die beroepshalve met de haven te maken hadden. Het is daarom interessant om te zien dat er in de krant ook artikelen verschenen die zeer kritisch waren over de behandeling van vissers. Bijvoorbeeld het artikel van een anonieme schrijver J.D. v. K. V. uit Katwijk (het verscheen eerder in het *Sociaal Weekblad*). De publicatie vond plaats in een aantal afleveringen, namelijk op 20, 23 en 27 november 1901. Het feit dat de schrijver uit Katwijk afkomstig was laat zien dat *De Havenbode*, hoewel een Scheveningse krant, openstond voor kritische opiniestukken uit andere plaatsen. In het artikel zette de schrijver uiteen hoe het loon van de vissers werd bepaald en waarom dit systeem oneerlijk was. In de visserij was het gewoon om als loon een bepaald deel van de opbrengst te ontvangen. Dit heette in de volksmond 'op deel' varen. De grootte van het te ontvangen deel van de opbrengst werd via ingewikkelde berekeningen vastgesteld. De opbrengst was afhankelijk van de omvang van de vangst en van de prijzen op de visafslag. Beiden waren van tevoren niet te voorspellen, dus wisten de vissers voor ze uitvoeren niet hoeveel geld ze zouden verdienen.⁴⁷

Volgens de schrijver van het artikel was dit stelsel niet eerlijk omdat er geen verband meer bestond tussen productiviteit, expertise en inzet en de uiteindelijke beloning. De opbrengst van een vistocht was immers ook afhankelijk van het toeval. De auteur gaf bovendien een verklaring voor het bestaan van dit gebruik: 'Als bijzondere omstandigheden bij 't visschersbedrijf zou ik kunnen noemen:

---

⁴³ Nieuwenhuize, H. van 'Schuit(je) varen' 26-27.

⁴⁴ Poldervaart, A. 'Van vrije vis naar quota op de dis' 370.

⁴⁵ *De Havenbode* kreeg vanaf nummer 53 het onderschift *Officieel orgaan van de Permanente Commissie uit de Reederij*, de eindredacteur was dhr P. Hoogenraad. Helaas waren er in het gemeentearchief slechts enkele nummers bewaard gebleven dus een systematische analyse van dit blad was helaas niet mogelijk.

⁴⁶ *De Havenbode*, 1 augustus 1900.

⁴⁷ Voort, J. P. van der 'Sociale Aktie in het zeevisserijbedrijf 1890-1940' in: *Mededelingen van de Nederlandse vereniging voor de zee geschiedenis* (1976) 32 23-38, aldaar 23.

de van geslacht op geslacht overgeërfde tradities, de godsdienstige aanleg der visschers, die hen den toestanden, zooals zij zijn, als door Gods wil geschapen doet aannemen, de geringe verschillen tusschen vraag en aanbod van arbeidskrachten ieder jaar, 't ontbreken van arbeiders-organisaties, de zeer geringe ontwikkeling der visschers en de gemoedelijke omgang over 't algemeen tusschen werkgever en werknemer, waardoor de bepalingen der monsterrol meestal slechts cum grano salis worden toegepast.⁴⁸ De auteur schetste een beeld van brave, godvruchtige vissers die niet in staat waren voor hun eigen belangen op te komen. Door te wijzen op de gemoedelijke omgang tussen werkgevers en hun eenvoudige werknemers, wekte de schrijver de indruk dat de reders het oneerlijke systeem opzettelijk in stand hielden, dus over de rug van de vissers heen. Het stelsel om loon te bepalen aan de hand van de opbrengst was een algemeen verschijnsel binnen de visserij. De voorbeelden die de auteur aanhaalde, waren dan ook afkomstig van schepen uit zowel Vlaardingen als Katwijk.

De Scheveningse reders lieten het hier niet bij zitten. Op 30 november verscheen een (eveneens anonieme) reactie op het stuk, waarin werd betoogd dat het stelsel helemaal niet zo oneerlijk was als J.D. v. K. V. in zijn artikel deed voorkomen. Dat door de expertise op Scheveningen de bepaling van het loon ook veel makkelijker zou plaatsvinden en daardoor eerlijk en transparant was. Het artikel beschreef de tevreden houding van de vissers. Een jaar met slechte visvangst was voor hen vervelend, maar op de wal werken was nog erger: *'ongeluk kan iedereen hebben maar nog minder verdienen dan kost en inwoning, zooals die stumpers aan den wal, kunnen wij nooit. [...] Hij [de visser] is overtuigd veel beter af te zijn dan landrotten van gelijke beweging; hij is dan ook geen huurling, maar vennoot van zijn baas.*⁴⁹ Door het loonstelsel zouden de vissers op Scheveningen juist geen arbeiders zijn, maar medeondernemer in een bedrijf. De auteur benadrukte dan ook de gemoedelijke omgang tussen werkgevers en werknemers: *'Die bestaat inderdaad, en al is het onjuist dat die zoover zou gaan dat men de bepalingen van de monsterrol cum grano salis zou opvatten, zij kan niet worden ontkend te zijn een uitvloeisel van het maatschapsgevoel, en heerscht eveneens tussen de bemanning onderling.*⁵⁰ Het artikel besluit met de conclusie dat de vissers tevreden zijn met de situatie zoals die nu is: *'Men late dus den visscher zijn loonstelsel, waarmee hij tevreden is, dat hem moreel verheft[...].*⁵¹ De discussie in *De Havenbode* suggereerde dat in Scheveningen de afspraken tussen reders en vissers niet voor alle partijen even veel duidelijkheid boden. Het antwoord op de vraag wat daar de consequenties van waren, verschilde echter per partij. De Katwijkse J.D. v. K. V. beweerde dat het stelsel leidde tot uitbuiting, maar de reactie op zijn artikel betoogde dat de vissers op Scheveningen juist erg tevreden zouden zijn met het stelsel en dat er een sfeer van onderling vertrouwen heerste. Wat de vissersbevolking op Scheveningen hier zelf van dacht, valt helaas moeilijk vast te stellen. Het is van

---

⁴⁸ *De Havenbode*, 27 november 1901.

⁴⁹ *Ibid.*, 30 november 1901.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*

belang op te merken dat de discussie over het loon en de arbeidsvoorwaarden van de vissers in dit geval volledig over hun hoofd heen werd gevoerd. De mening van de vissers werd door de schrijvers van de artikelen wel geïnterpreteerd, maar zelf kwamen ze niet aan het woord.

Het is ook interessant om te lezen dat, in ieder geval volgens deze Scheveningse reders, de vissers op een bepaalde manier neerkeken op ‘gewone’ arbeiders. Het idee dat zij door het delen in de opbrengst niet zo maar in loondienst waren, gaf ze volgens dit artikel een gevoel van eigenwaarde en morele verheffing. Dit was wellicht vergelijkbaar met het gevoel van eigen baas zijn. Rob van Ginkel laat in zijn boek over de Texelse garnalenvisserij zien dat veel vissers daar een eigen boot bezaten. Helaas zijn exacte cijfers voor Scheveningen niet bekend, maar gezien het grote aantal eenmansbedrijven valt te verwachten dat ook hier een aantal vissers op den duur een eigen boot bijeen kon sparen en op die manier zelfstandig werd. Van Ginkel plaatst echter vraagtekens bij het onafhankelijke karakter van deze kleine zelfstandige vissers. Veel van hen (niet alleen op Texel) waren gebonden aan crediteuren die ze moesten afbetalen en die daardoor veel macht over hen bezaten. Daarbij moesten ze rekening houden met afnemers die ongunstige prijzen bedongen, waardoor het moeilijk was om het hoofd boven water te houden. Toch waardeerden de vissers het gevoel van onafhankelijkheid, vrijheid en de mogelijkheid hun eigen ideeën toe te passen. De nadelen zoals een lagere levensstandaard namen ze voor lief.⁵² Het idee van meedelen in het bedrijf plaatste de Scheveningse vissers in hun beleving een stapje boven de arbeiders in loondienst en een stukje dichterbij het niveau van de reders. Het is van belang om in het achterhoofd te houden dat dit gegeven prima past in het argument van de reders dat de vissers het zo slecht nog niet hadden. Het is dus logisch dat zij hier de nadruk op legden, maar het is slecht te beoordelen tot in hoeverre de vissers dit zelf ook zo ervoeren. Het is niet ondenkbaar dat het meedelen in de winst voor een aantal vissers inderdaad een gevoel van eigenwaarde gaf, aan de andere kant hadden zij alsnog geen gemakkelijk leven en was het moeilijk om genoeg te verdienen om het hele gezin te onderhouden.

Hoewel het in het belang van zowel de vissers als de reders zal zijn geweest om zoveel mogelijk samen te werken was het tussen hen niet altijd pais en vree. Zo valt bijvoorbeeld op te maken uit het relaas van een kroegbazin in het armere gedeelte van Scheveningen, in het *Scheveningsch Nieuwsblad*, dat op 3 oktober 1908 voor het eerst werd gedrukt. Bij het verschijnen van het eerste nummer wilden de uitgevers en redactie de lezers ervan overtuigen dat het blad strikt neutraal zou zijn en de belangen van alle Scheveningers wilde vertegenwoordigen. *‘De belangen van geheel Scheveningen hopen we te behartigen; we zullen - waarom ‘t te ontveinzen- wellicht met opmerkingen voor den dag komen, misschien wel met aanmerkingen ook, maar steeds zal ‘t belang, ‘t waarachtig belang zoo van het visschersdorp als de badplaats, ons doel zijn.’* Het is veelzeggend dat de redactie van de krant zoveel moeite deed om te benadrukken dat ze voor heel Scheveningen verslag deed en met een kritische ondertoon. Wellicht zette het blad zich hier af tegen andere kranten

---

⁵² Ginkel, R. van *Tussen Scylla en Charybdis* 177-178

die zich voornamelijk op de badplaats richtten. Een voorbeeld hiervan was *De Nieuwe Scheveningsche Koerier*. Deze krant heette dan wel *Schevenings*, maar berichtte alleen maar voor en over de toeristen in de badplaats. Overigens meldde ook de redactie van het *Scheveningsch Nieuwsblad* een aantal alinea's later dat ze hoopte bij te zullen dragen aan de groei van het vreemdelingenverkeer, zodat de badplaats goed zou bloeien. In ieder geval deed de krant in de beginjaren zeer zijn best om voor geheel Scheveningen te schrijven. De vraag is daarbij wel hoeveel mensen men daadwerkelijk bereikte. Over de verspreiding van de krant onder het grootste gedeelte van de bevolking, zowel de vissers als de arbeiders, is niets bekend.

Wel besteedde het *Scheveningsch Nieuwsblad* in het eerste jaar aandacht aan de woonsituatie in de Scheveningse achterbuurten (waarover later meer). Tussen 31 oktober en 12 december 1908 deed een journalist met als pseudoniem Juliano Jr. verslag van de woonsituatie in de hofjeswijken in Scheveningen.⁵³ In deze verslagen sprak Juliano ook met de eigenaresse van een café in het armste gedeelte van Scheveningen, tante Antje. Zij beschreef hoe sommige kroegen in deze wijk een 'Achteruit' hadden en waarom: '*n Achteruit, verklaarde ze [...], meneer weet wel zoo'n stiekum achterdeurtje om gauw weg te kunnen snappen [...] En niet alleen voor de dominee, maar ook voor den reeder meneer; [...] daar eten ze van, daar mot 't van komme. En nou heb je reeders bij, die d'r op loeren, die ze niet willen hebbe als ze aan de wal bezopen benne.*'⁵⁴ Hoe gemoedelijk het er volgens de eerder genoemde *Havenbode* ook aan toe mocht gaan tussen reders en vissers, uiteindelijk waren de vissers voor hun werkgelegenheid wel afhankelijk van de reders en moesten zij dus in een goed daglicht blijven staan.

Ondanks de minder strikte verhoudingen tussen beide partijen waren de arbeidsomstandigheden van de Scheveningse vissers slecht. Dit zal in hoofdstuk twee nader worden bekeken als we de leefomstandigheden van de vissersgezinnen onderzoeken. De vissers leken echter in hun lot te berusten. Dit is mogelijk te verklaren door het trotse karakter van de vissers en door hun gedeeltelijke onafhankelijkheid. De reders voelden zich dan ook niet geroepen om iets aan de situatie te veranderen. Hoewel in 1898 op het eerste nationale visserijcongres wel werd gesproken over bijvoorbeeld het verzekeren van vissers gebeurde er niets.⁵⁵ In *de Havenbode* waren de reders erg snel met verklaren dat de vissers tevreden zouden zijn met hun situatie en ook hielden zij hun personeelsleden in de gaten als het ging om alcohol- gebruik. Onder de vissersbevolking was er weinig tot geen verzet tegen deze situatie; de houding van de reders leek hier op in te spelen. Af en toe traden zij sussend op. Zo bleven de verhoudingen in het dorp lange tijd ongewijzigd. De modernisering maakte hier echter een einde aan.

---

⁵³ *Scheveningsch Nieuwsblad*, 'Scheveningsch Schetsboek. Verborgene ellende.'

⁵⁴ *Scheveningsch Nieuwsblad*, 28 november 1908.

⁵⁵ Heijer, H. den *Scheveningse haringvissers* 23-25.

1.3 Toenemende afstand tussen reders en vissers

Een belangrijk onderdeel van de modernisering van de Scheveningse visserij was de introductie van de logger. Hoewel dit type schip al in 1866 voor het eerst was uitgevaren (met aan boord onder andere Scheveningse vissers), konden de Scheveningse reders deze schepen nog niet gebruiken omdat er op Scheveningen geen haven was. De logger was een schip met kiel en kon dus niet op het strand landen. De aanleg van een Scheveningse haven was politiek gezien lastig gezien de verschillende belangen en de kosten die er mee gemoeid waren. Het duurde daarom decennia voordat er eindelijk een definitief plan op tafel kwam. In 1904 was het eindelijk zo ver. De Scheveningse haven was een feit.⁵⁶ Hoewel de zeilloggers aan het begin van de twintigste eeuw bijna twee keer zo duur waren als bomschuiten werd er in Scheveningen snel overgeschakeld. Doordat de logger beter was ingericht op de haringvangst maakten de reders al snel veel meer winst en was het de investering dus waard. Aanvankelijk werden er zeilloggers aangeschaft, maar in 1913 werd door de rederij Jac. Den Dulk de eerste motorlogger in gebruik genomen.⁵⁷

Deze vernieuwingen in de visserij hadden een aantal belangrijke gevolgen voor de vissers. Doordat de schepen duurder werden is het goed denkbaar dat het voor de gewone visser niet langer mogelijk was om zelf een schip te kopen. Hoewel het aan cijfermateriaal ontbreekt, valt te verwachten dat het aantal rederijen constant bleef en misschien zelfs wel kromp door de hogere investeringskosten. Het is goed mogelijk dat hierdoor de vissers hun gevoel van onafhankelijkheid kwijtraakten. Rob van Ginkel signaleert halverwege de negentiende eeuw eenzelfde ontwikkeling in twee andere vissersdorpen, namelijk in Yerseke (in Zeeland) en in Oosterend op Texel. De situatie lag daar iets anders, het ging namelijk om oestervissers en zeegrasmaaiers die voorheen openbare percelen nu moesten pachten. De machtsrelaties in beide dorpen kwamen steeds schever te liggen omdat de voorheen onafhankelijke vissers steeds afhankelijker werden van de eisen van pachters. Hierdoor werden de voorheen kleine zelfstandigen in een rol als arbeider gedwongen en namen de kapitalistische verhoudingen toe.⁵⁸ Op Texel laat Van Ginkel zien dat deze omstandigheden uiteindelijk bijdroegen aan een groeiende aanhang van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (S.D.A.P.) en de ontwikkeling van Oosterend tot 'rood dorp'. Dit in tegenstelling tot het andere Texelse vissersdorp Oudeschild, waar de vissers wel zelfstandig konden blijven en waar juist religieuze levensovertuigingen en de daarmee gepaard gaande tegenstellingen kwamen te overheersen.⁵⁹

---

⁵⁶ Slechte, H. *De modernisering* 49-51.

⁵⁷ Heijer, H. *den Scheveningse haringvissers* 30-34.

⁵⁸ Ginkel, R. van *Tussen Scylla en Charybdis* 100-106, vgl Ginkel, R. van *Elk vist op zijn tij. Een Zeeuwse maritieme gemeenschap, Yerseke 1870-1914* (Walburg 1991).

⁵⁹ Ginkel, R. van *Tussen Scylla en Charybdis* 235-250.

Behalve de mogelijke verandering in de werksituatie van de vissers was er nog een andere ontwikkeling die hun houding ten aanzien van de rederijen veranderde. Door de komst van de loggers nam de winst van de reders toe, hiermee konden ze hun investeringen terugverdienen. Het loon van de vissers bleef echter gelijk. Dit zette kwaad bloed, vooral bij de talloze vissers die geen eigen schip hadden en dus in een afhankelijke positie zaten. De vissers gingen zich in toenemende mate organiseren in vakverenigingen. Deze ontwikkeling kwam voor een deel voort uit een landelijk patroon van arbeidersorganisatie en werd wellicht ook voor een deel veroorzaakt door onvrede over de toenemende winst van de reders. De organisatie in vakverenigingen begon in Scheveningen wat later dan in andere vissersplaatsen. Vlaardingse liep hierin voorop, daar werd al in 1893 de Vlaardingsche Visschersvereniging opgericht. Pas in 1904 was *Visschersvereniging "Koninging Wilhelmina"* de eerste vakvereniging voor Scheveningse vissers. Dit was ook het jaar waarin de Scheveningse haven opende. Wellicht voorvoelden de vissers het einde van de bomschuit en daarmee een inperking van hun zelfstandigheid en beïnvloedde dit het oprichten van een eigen vakvereniging. Een vereniging met meer landelijk draagvlak was *Vrede en Welvaart*. Deze vereniging werd in 1905 in Vlaardingse opgericht en kreeg in 1912 een Scheveningse afdeling.⁶⁰

Over het lidmaatschap en draagvlak onder de Scheveningse vissers van deze verenigingen is helaas weinig bekend. Er zijn geen archieven van de verenigingen achtergebleven en ook in kranten werden weinig verwijzingen aangetroffen. Wel blijkt dat de vissers het loonstelsel van 'op deel vissen' steeds minder vanzelfsprekend gingen vinden. In 1915 vond in Scheveningen de eerste staking voor beter loon plaats met als inzet de verhoging van de besomming (het toegewezen percentage van de opbrengst). Hoewel deze eis voor een deel door de reders was ingewilligd werd in 1916 opnieuw gestaakt voor een groter aandeel in de besomming, dit keer echter tevergeefs.⁶¹ Beide stakingen werden georganiseerd door de overkoepelende *Christelijke Zeeliedenbond*. De enige verwijzing naar de staking in de kranten was een artikel in de *Rotterdamse Courant* van 6 januari 1916. Uit dit artikel bleek echter dat de eensgezindheid binnen de groep vissers ver te zoeken was. Zo meldde het artikel dat de reders een bod deden om de besomming aan te passen; dit bod werd door de *Christelijke Schippersvereniging* geaccepteerd, maar door de *Christelijke Matrozenvereniging* geweigerd.⁶² Uiteindelijk stemden de reders op 8 januari 1916 in met de eis tot verhoging van het aandeel in de besomming.⁶³

Hoewel de Scheveningse vissers zich pas relatief laat gingen organiseren in vakverenigingen, werden ze daarna wel fanatiek. Tussen 1900 en 1940 vonden er in het Nederlandse zeevisserijbedrijf in totaal 35 stakingen plaats. De meeste stakingen waren in IJmuiden (veertien), maar Scheveningen nam een tweede plaats in met zeven van het totale aantal stakingen (de overige stakingen waren

---

⁶⁰ Voort, J. P. van der 'Sociale Aktie in het zeevisserijbedrijf' 31-32 bijlage II.

⁶¹ Ibid. 33-34 bijlage III.

⁶² *Rotterdamse Courant* van 6 januari 1916.

⁶³ Heijer, H. den *Scheveningse haringvissers* 53.

verdeeld over Vlaardingen (zes) en een aantal incidentele stakingen in andere plaatsen).⁶⁴ Het hoge aantal stakingen laat zien dat er iets veranderd was in de verhouding tussen Scheveningse vissers en reders. De vissers kwamen nu op voor hun eigen belangen. De belangrijkste en langste staking op Scheveningen voor de Tweede Wereldoorlog vond plaats in 1929. De inzet voor de vissers was wederom een verhoging van het loon. Door de komst van de motorloggers was de winst van de reders wederom gestegen en dit was de vissers niet ontgaan. Zij eisten mee te delen in de winst. Daarbij wilden de vissers ook verandering op het gebied van arbeidsomstandigheden, zoals een verbetering van de ziekteregelingen en verplicht 48 uur rust tussen twee reizen.⁶⁵

Afb. 2: Scheveningse stakers voor het bureau van de waterschout

Bron: mevrouw J.H. Teeuwisse, <http://www.flickr.com/photos/hab3045/2322077659/>

Fotograaf onbekend, datum 20 mei 1938

---

⁶⁴ Velden, S. van der *Stakingen in Nederland: Arbeidersstrijd 1830-1995* (Amsterdam 2000), Statistiek op bijbehorende CD- Rom.

⁶⁵ Heijer, H. den *Scheveningse haringvissers* 79-80.

De staking van 1929 ondervond op Scheveningen weinig sympathie, zo schreef *Het Vaderland* op 13 mei 1929: *'Bij de Scheveningse notabelen is de staking dan ook niet sympatiek. Zij begrijpen de visschers niet. [...] Want het Scheveningse bedrijf was juist de laatste jaren, dank zij den ondernemingsgeest der reeders, weer aan het opkomen.'* Men verweet de organisatie dat de staking *'een kloof gaat maken tusschen werkgever en werknemer.'*, en deed een beroep op de aard van de Scheveningse vissers om de staking te stoppen: *'Het beste zou zijn als maar niet meer over de staking gesproken werd, want zoowel zakelijk als organisatorisch kunnen de visschers alleen maar roet in hun eigen eten gooien. En bovendien: staken is toch niets voor een Scheveningsen visscherman.'*⁶⁶ De volgende dag bleek echter dat de Scheveningse schippers zich ook aansloten bij de staking: *'De reeders beschouwen de schippers als hun vertrouwensmannen, hun loonen zijn over 't algemeen veel hoger dan op het land, daar zij immers het dubbele van een matroos verdienen en dat nu ook deze groep van mannen zich partij stelt, wordt [door de reders] het meeste betreurd.'*⁶⁷ Ondanks verschillende pogingen van een rijksbemiddelaar, de schippersvereniging en burgemeester Patijn lukte het niet om een overeenkomst tot stand te brengen. De reders hielden vol dat de opbrengst van de haringvangst weliswaar was gestegen, maar dat de verhoogde exploitatiekosten dit verschil teniet deden. Uiteindelijk lukte het de schipper C. van der Toorn begin juni toch om de partijen weer om tafel te krijgen en werden er oplossingen gevonden. Het loon werd verhoogd door het percentage van de opbrengst wat toekwam aan de bemanning te verhogen en ook de eis van 48 uur rust tussen twee reizen werd ingewilligd.⁶⁸

Dat de vissers zo lang hadden gestaakt en ook nog ten tijde van de haringteelt (er kan maar enkele maanden per jaar op haring worden gevist), werd hen kwalijk genomen door de reders. Het is een indicatie dat de afstand tussen de Scheveningse vissers en reders was vergroot. De vissers hadden in de loop van de modernisering geleerd hoe ze voor zichzelf op moesten komen. De toenemende organisatie in vakbewegingen zou kunnen duiden op een toenemend klassenbewustzijn. Opvallend is dat de reders het de schippers kwalijk namen dat ze zich bij de stakers voegden. Hoewel de schippers van de schepen ook meevoeren en meevisten, kregen zij door de reders een andere positie toebedeeld als de 'gewone' matrozen. Reders en schippers stonden dicht bij elkaar dan reders en de overige bemanning. Dit blijkt onder andere uit het volgende briefje dat de reder W. den Dulk Jac. opstuurde naar het *Comite tot oprichting van een gedenkteecken voor omgekomen Scheveningsche visschers tijdens de oorlog*. Het comité had ten doel een gedenk teken op te richten voor de Scheveningse vissers die in de Eerste Wereldoorlog waren omgekomen op zee. Den Dulk schreef aan de secretaris van de vereniging dat naar zijn idee iets niet klopte: *'N.l. dat de man welke het denkbeeld ter sprake*

---

⁶⁶ *Het Vaderland*, 13 mei 1929

⁶⁷ *Het Vaderland*, 14 mei 1929

⁶⁸ Heijer, H. den *Scheveningse haringvissers* 82.

heeft gebracht niet in een der comité's is opgenomen. Het was schipper D. Taal [...] welke met mij erover sprak en mij vroeg hoe ik erover dacht. [...] Er is misschien niet aan gedacht, doch naar mijn bescheiden meening hoort deze man ook in het comité opgenomen te worden.⁶⁹ Dit briefje laat zien dat de schippers door de reders op waarde werden geschat en dat hun ideeën werden gewaardeerd.

De tegenstellingen tussen de vissers- en schippersverenigingen bij de staking in 1915 is een indicatie dat onder de vissersbevolking ook grote verscheidenheid heerste. Dit had onder andere te maken met de positie van de bemanning op zee. Op een logger voeren meestal tien mensen mee; de schipper en stuurman stonden bovenaan de rangorde. Daarna waren er zes matrozen die geschoold waren in het vissen. Daaronder kwamen er nog een aantal leerjongens die de vervelende klusjes mochten doen. De hiërarchie op het schip werd er bij de jongens van begin af aan ingestampt. Er zijn veel verhalen van oude Scheveningse vissers die als afhouwer of reepschieter voor het eerst meevoeren op een schip, vaak gingen zij met hun vader of oudere broer mee. Hoewel het leven aan boord zeker voor de leerjongens zwaar was, wordt ook hier met een zekere nostalgie op terug gekeken. Zo verteld Cornelis Westerduin hoe hij als negenjarig jongetje voor het eerst meevoer op een schip: *'Ik was afhouwer en bij het halen van de vleet⁷⁰ moest ik achter het donkje zitten en dan viel je als kind wel eens in slaap en dan kreeg je een schop, van een matroos of van de stuurman als hij vrij was. [...] De jongens mochten niet eerder naar beneden dan 's avonds na het eten, dus moest je, in weer en wind aan dek blijven om uit te kijken. We kregen het eten boven, op het dek, wind of regen [...], met z'n vijven, de afhouwer, de reepschieter, de jongste en twee oudsten en allemaal moesten we uit één schaal eten. [...]*⁷¹

Hoewel de hiërarchie op het schip dus sterk aanwezig was, zorgde een lang verblijf aan boord ook voor verbroedering. Een rapport in het *Schevenings Nieuwsblad* van 5 juli 1910 gaf hiervan een mooi voorbeeld. Schipper W. den Heijer vertelde in de krant hoe het schip waarop hij voer (eigendom van reder A. de Niet) was verbrand. Nadat de brand was ontdekt, probeerden hij en zijn bemanning het schip tevergeefs te redden. *'Het volk was uitgeput van vermoeienis. Ik sprak hun toe om moed te houden. Weldra stond het voorschip van voorsteeven tot den voormast in lichten laaie. [...] Toen ging het volk in de boot; ik zelf bleef op het achterschip vol ontzetting het vreeselijke schouwspel nog eenigen tijd aanstaren. Uiteindelijk verliet ik op aandringen van het volk ook het schip. Gelukkig worden de schipper en zijn 'volk' opgepikt door een naburig schip uit Katwijk: Toen wij daar een half uur aan boord waren, zei de schipper: "ik ben pas 8 dagen in zee en kan jelui allemaal niet aan boord houden [...]" Ik bemerkte dus dat hij van ons verlost wilde zijn; maar mijn volk wilde niet gescheiden worden.*⁷² Uiteindelijk vonden de mannen een boot die hen allemaal naar Scheveningen terug wilde

⁶⁹ HGA Toegangsnummer: 0144-01 Comité verongelukte Scheveningse vissers 1919-1922 Inventarisnummer: 1

⁷⁰ Een vleet was een bepaald type visnet, afhouwen was het vouwen van de vleet bij het binnenhalen.

⁷¹ Spaans, P. *Tachtigers van Scheveningen* 9. Interview met Cornelis Westerduin, geboren 18 okt 1898.

⁷² *Scheveningsch Nieuwsblad*, 5 juli 1910. In het rapport komt duidelijk naar voren dat deze Katwijkers weinig voor de Scheveningers wilden doen en dat zij uiteindelijk door een Engels schip in veiligheid werden gebracht. Wellicht was er hier sprake van een zekere rivaliteit tussen twee vissersplaatsen.

brengen. De schipper sloot zijn verslag voor de krant af met de wens dat zijn bemanning (die al hun spullen hadden verloren) gecompenseerd zou worden. Dit fragment laat zien dat de mannen op een schip een sterke onderlinge band kregen die boven de rangen uitsteeg. De bemanning zorgde ervoor dat de schipper in veiligheid kwam en de schipper zorgde dat zijn volk niet zou worden gescheiden en uiteindelijk weer veilig thuiskwam. In het verslag wordt de bemanning van het schip wel consequent aangeduid als ‘het volk’. Blijkbaar voelde de schipper zich geroepen om zijn positie boven de bemanning te benadrukken. Ondanks de verbroedering bleef de hiërarchie dus wel in stand, zeker op het land. Het rapport werd immers door alle Scheveningers gelezen.

De modernisering in de visserij had op Scheveningen grote invloed. Door toenemende industrialisering werden de schepen duurder. De vissers hadden minder uitzicht op zelfstandigheid en gingen zich in toenemende mate organiseren in vakbewegingen. De vissers lieten zich niet meer door de reders betuttelen en kwamen op voor hun eigen belangen. Dit werd waarschijnlijk ook beter mogelijk doordat vanwege de modernisering van de vissersvloot het aantal banen in de visserij afnam. Daardoor hadden sommige vissers geen andere keuze dan een baan op het land te accepteren, bijvoorbeeld in de Loosduinse tuinbouw.⁷³ Maarten van Doorn laat deze ontwikkeling zien in zijn boek *Het leven gaat er een lichten gang*.⁷⁴ Hij doet dit aan de hand van de beroepentelling van 1930. Dat jaar waren er in Den Haag een kleine 4000 mensen werkzaam in de visserij of een daaraan gerelateerd beroep, bijvoorbeeld het repareren (boeten) van netten, zeilen vervaardigen of visroken. Dit komt neer op een kwart van de beroepsbevolking. Een sterke daling ten opzichte van tien jaar eerder. In 1920 werkten er namelijk al 4000 mensen in de visserij alleen en was de beroepsbevolking kleiner. Van Doorn concludeert dat er in het interbellum een sterke terugloop was in het aantal vissers, maar dat dit in het straatbeeld van Scheveningen niet was terug te zien.⁷⁵

De visserij bleef dus een belangrijk onderdeel van de identiteit van het dorp, maar het karakter veranderde wel. Onder de vissers trad een zekere proletarisering op. De relaties tussen vissers en reders waren scherper dan voorheen. Hoewel de situatie van voor de modernisering moeilijk in te schatten is wegens een gebrek aan bronnen, is de verwijdering tussen vissers en reders onder andere te zien aan het toenemende aantal stakingen.

---

⁷³ *Scheveningsch Nieuwsblad*, 18 mei 1912: ‘In den slapen tijd komen vele Scheveningse visschers te Loosduinen in de tuinen werken.’

⁷⁴ Doorn, M. van, *Het leven gaat er een lichten gang – Den Haag in de jaren 1919-1940* (Zwolle 2002). De volks- en beroepentelling gaat uit van steden dus werd Scheveningen niet apart vermeld. Van Doorn gaat er echter vanuit dat de mensen die in de visserij werkten, in Scheveningen woonden.

⁷⁵ Doorn, M. van, *Het leven gaat er een lichten gang* 84-85.

2 Verschillen tussen Scheveningers

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat de modernisering de manier waarop mensen samenwerkten veranderde en dat het klassenbewustzijn toenam. In dit hoofdstuk wordt bekeken welke invloed de veranderingen op de woningmarkt hadden op het sociale leven in het dorp. De tweede ontwikkeling in de modernisering van Scheveningen bestond uit grootschalige renovaties in het oude centrum en de aanleg van een nieuwe wijk. Door de sterke groei van Scheveningen was er sprake van ernstige woningnood. Daarbij waren de vissers in het dorp vaak arm en konden zij geen hoge huren betalen. Het gevolg was verkrotting van het centrum en mensonterende woonomstandigheden. Dit werd door de gemeente Den Haag wel gesignaleerd en uiteindelijk ook aangepakt. Onder leiding van de directeur Gemeentelijke dienst van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting, de ingenieur Piet Bakker Schut kwam er uiteindelijk ook verandering in de situatie. Het plan van Bakker Schut omvatte twee ingrepen: de sanering van het oude stadscentrum en de aanbouw van nieuwe woningen, met name in de nieuw te bouwen wijk Duindorp.⁷⁶ De Scheveningse bevolking was samengesteld uit verschillende sociale lagen. Deze groepen woonden grotendeels gescheiden van elkaar. Toch kwamen ze ook met elkaar in contact. In dit hoofdstuk worden de verschillende lagen van de Scheveningse bevolking uit elkaar getrokken en zien we welke verbanden er tussen hen bestonden. Om dit te onderzoeken kijken we naar de woningsituatie op Scheveningen. In het eerste deel wordt beschreven hoe de vissersgezinnen met elkaar samenleven. In het tweede deel wordt vooral gekeken naar hoe andere groepen in de Scheveningse samenleving hier tegenaan keken en zich ermee bezig hielden.

2.1 De situatie in de hofjes

Door de modernisering groeide het aantal bewoners in Scheveningen gestaag. Waar in 1851 door de auteur van *Wat is Scheveningen* nog 6000 mensen werden geteld, waren dat er in 1875 al 9941 en in 1900 22943.⁷⁷ Deze bevolkingsaanwas werd voor een deel veroorzaakt doordat de stad Den Haag en Scheveningen aan elkaar groeiden en er dus huizen op ‘Schevenings grondgebied’ kwamen te staan waar mensen uit allerlei delen van het land kwamen te wonen.⁷⁸ Ook trok de groei van Scheveningen als badplaats mensen naar het dorp. Maar deze twee ontwikkelingen konden niet de gehele groei van het inwonersaantal op Scheveningen verklaren. Scheveningen-dorp was zelf ook onderhevig aan een sterke groei.

Vóór de modernisering was Scheveningen een redelijk geïsoleerd dorp met weinig inwoners. Na de verschillende moderniseringsbewegingen was Scheveningen opgenomen in de stad Den Haag

---

⁷⁶ Bakker-Schut, P. ‘De saneering van Oud-Scheveningen’ in *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw* 19 (1938) 9 137-148 en 10 170-178.

⁷⁷ Vermaas, J.C., *Geschiedenis van Scheveningen* 43.

⁷⁸ Vermaas, J.C., *Geschiedenis van Scheveningen* 42.

en was de bevolking flink uitgebreid. Dit zal de verhoudingen in het dorp hebben veranderd. Het is de vraag of de inwoners van Scheveningen aan het begin van de twintigste eeuw nog steeds een historische band hadden met het dorp of dat het voornamelijk migranten waren die vanwege de toenemende werkgelegenheid naar het dorp getrokken waren. Het is interessant om de hedendaagse belangstelling voor genealogie op Scheveningen in dit licht te bekijken. De inwoners van Scheveningen ‘bewijzen’ hiermee hun gemeenschappelijke afkomst.⁷⁹ Het is echter ook goed voorstelbaar dat veel Scheveningers die aan het begin van de twintigste eeuw op Scheveningen woonden pas recentelijk daarheen waren verhuisd en dat het met de historische band met het dorp in sommige gevallen niet zo ver gaat.

Een belangrijk probleem van de sterke toename van de Scheveningse bevolking was dat al deze mensen op Scheveningen een plaats moesten vinden om te wonen. Tussen 1900 en 1914 werd het dorp in snel tempo uitgebreid. Dit was met name te merken in de wijken waar veel vissers woonden, en gebeurde voornamelijk door het bijbouwen van huisjes voor de vissersbevolking. Vanuit Den Haag was men zich wel bewust van het woningprobleem op Scheveningen, maar er waren vanuit de gemeente nog geen concrete plannen om hier iets aan te veranderen. Vanaf 1914 begonnen de eerste serieuze pogingen van de gemeente om het woningprobleem op te lossen. Het ging hierbij echter vooral om het onteigenen van grond en het begin van renovatie. Pas vanaf 1929 gingen de grootschalige saneringen van start.⁸⁰

In de eerste paar jaar van de twintigste eeuw veranderde er weinig aan de toestand van de woningen op Scheveningen. Doordat de bevolking van Scheveningen aan het eind van de vorige eeuw zo snel was toegenomen met veelal vissers die weinig verdienden, waren volop goedkope hofjeswoningen gebouwd. Een van de eerste buurten lag binnen de driehoek Keizerstraat, Wassenaarsestraat en Jurriaan Kokstraat. Hier verrezen binnen korte tijd een groot aantal visserswoningen. Nadat de reguliere straten in deze buurt waren volgebouwd kwamen er op de binnenterreinen van de buurt kleine hofjes. De nieuw aangelegde Kerklaan (1876) en de Vijzelstraat (1888) gaven de oostelijke grens van het dorp aan. Binnen dat gebied werd Scheveningen volgebouwd.⁸¹ Hoewel sloppenwijken bepaald geen zeldzaamheid waren in plaatsen waar veel vissers woonden, stond Scheveningen samen met Vlaardingen onder vissers bekend vanwege de slechte woonomstandigheden. De vissers waren niet in staat om deze situatie te doorbreken.⁸²

Overigens was de situatie niet alleen in het Scheveningse deel van Den Haag slecht, ook in andere arbeiderswijken in de stad leefden de mensen in krotten en sloppen. In 1900 was het aantal

---

⁷⁹ Een voorbeeld van de Scheveningse fascinatie met familie namen is de website www.allemaalscheveningers.nl/joomla/index.php/Tabbladen/Scheveningse-familie-namen-A-t.m.-M.html of het bijnamen overzicht in Geerst-Den Dulk, K., *Duindorp twintigste eeuw: Bakermat van vele Scheveningers* (Den Haag 2004) 141-146.

⁸⁰ Bakker-Schut, P. ‘De saneering van Oud-Scheveningen’ 147 en 173.

⁸¹ Baarda, R. *Een eeuw Cornelis Jolstraat* (Scheveningen 2005) 17.

⁸² Voort, J. P. van der ‘Sociale Aktie in het zeevisserijbedrijf’ 24.

arbeiders dat in Den Haag in hofjes leefde 56%.⁸³ Hierbij was Den Haag ook geen uitzondering, in alle grote steden in Nederland bestond dit probleem. De sloppen kenmerkten zich voornamelijk door een lukraak patroon van verbouwde schuurtjes en pakhuizen waar kamers in waren gemaakt. In tegenstelling tot de sloppen waren hofjes daadwerkelijk gebouwd als woning en daar bestond dus iets meer regelmaat. Hierdoor zagen de hofjes er vaak beter uit maar verwaarlozing en gebrek aan onderhoud maakten de leefomstandigheden niet beter. Daarbij waren de huizen klein en leefden hele families op enkele vierkante meters samengepropt. Auke van der Woud laat zien dat de hofjesstructuur kenmerkend was voor Den Haag en dat in bijvoorbeeld Amsterdam en Rotterdam de mensen vooral in sloppen woonden.⁸⁴ Scheveningen sloot zich qua bouwstijl voor arbeiders dus bij Den Haag aan.

In 1854 werd de Vereeniging tot Verbetering der Woningen van de Arbeidende Klasse te 's Gravenhage opgericht.⁸⁵ Deze vereniging deed onderzoek naar de omstandigheden waarin arbeiders in Den Haag (inclusief Scheveningen) leefden. Ze schrokken erg van wat ze aantroffen. In 1898 verscheen een rapport waarin de toestanden werden beschreven. Over Scheveningen schreven zij *'Zoals reeds is opgemerkt, zijn de hofjeshuizen zeer dicht op elkaar gebouwd; de grond tusschen de straten is met uitzondering van enkele groote werven overal benut en men kan in het doolhof van poortjes haast den weg niet vinden...'*⁸⁶ Hun conclusie was: *'De algemeene toestand der hofjes is bijna zonder uitzondering slecht'*⁸⁷ Vanaf 1900 verbeterde de situatie in Den Haag enigszins, de hofjes bleven nog wel bestaan maar het aandeel arbeiders dat in een 'gewone' woning leefde nam toe.⁸⁸ In Scheveningen leek dit echter veel minder het geval te zijn. De Vereeniging tot Verbetering der Woningen van de Arbeidende Klasse te 's Gravenhage was een particulier initiatief van welgestelde burgers. De overheid waagde zich nog niet aan beleid rondom de woonsituatie van de arbeiders. Dit veranderde met de komst van de Woningwet in 1901. Deze wet kwam tot stand tijdens het conservatief-liberale kabinet Pierson en betekende het begin van nationale overheidsbemoediging met de woningbouw.

Het doel van de Woningwet was het bewonen van onbewoonbare panden te stoppen en de bouw van nieuwe huizen te stimuleren.⁸⁹ Gemeenten kregen de bevoegdheid om woningen onbewoonbaar te laten verklaren en te slopen. In Den Haag ging men hier ook mee aan de slag. Het duurde echter lange tijd voordat Scheveningen aan de beurt was. Woningbouwvereniging De Goede Woning was daar enige tijd actief om te trachten iets aan de woningsituatie van de arbeiders te doen. In januari 1910 kwam het echter tot een conflict met de gemeente over het terrein waarop nieuwe

---

⁸³ Stokvis, P.R.D. *De wording van modern Den Haag. De stad en haar bevolking van de Franse tijd tot de Eerste Wereldoorlog* (Zwolle 1987) 53.

⁸⁴ Woud, A. van der *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2010) 105.

⁸⁵ Slechte, H. *De modernisering* 36-37.

⁸⁶ Bakker-Schut, P. 'De saneering van Oud-Scheveningen' 138.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Stokvis, P.R.D. *De wording van modern Den Haag* 54.

⁸⁹ Kenniscentrum Stedelijke Vernieuwing http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=6250, bezocht 7-4-2011.

woningen zouden worden gebouwd. De gemeente zegde de samenwerking met De Goede Woning op.⁹⁰ Hoewel de gemeente wel enige plannen had om zelf op te treden werd hier weinig invulling aan gegeven. Al die tijd bleef de vissersbevolking van Scheveningen wonen in de nauwe straatjes zonder licht.

Hoewel de gemeente zich dus nog even op de achtergrond hield, kwam er wel aandacht voor het probleem. Het *Scheveningsch Nieuwsblad* besteedde in het eerste jaar dat de krant bestond aandacht aan de woonsituatie in de Scheveningse achterbuurten. Op 24 oktober 1908 publiceerde de redactie een vooraankondiging: *'Binnenkort [...] zullen in dit blad eenige hoogst belangrijke artikelen verschijnen over den woningtoestand in sommige wijken van Scheveningen, waarop wij bij voorbaat de aandacht van de bevoegde autoriteiten en belangstellenden vestigen.'* Tussen 31 oktober tot 12 december 1908 deed een journalist die schuilging achter het pseudoniem Juliano Jr., verslag van de woonsituatie in de hofjeswijken in Scheveningen. Over Juliano Jr. is verder niets bekend. Hij heeft na deze serie voorzover bekend ook nooit meer voor het *Scheveningsch Nieuwsblad* geschreven. Wel werd in zijn verslagen duidelijk dat hij onder de indruk was van wat hij in de Scheveningse sloppen aantrof.

Om de situatie te beschrijven ging Juliano zelf de wijken in onder begeleiding van een anonieme gids. Het werd hem en de lezer onmiddellijk duidelijk hoe dichtbij de armoede was: *'t Was wel een wreed contrast, zoo net weg uit de luxe aan de Scheveningschen weg, net nog onder bekoring geweest van al dat majesteitelijke, dat geriefelijke van groot heerenhuis met licht en lucht en hier 'n ellendig samenstel van onbewoonbare krotten, scheef en schots tegen elkaar gewrongen, licht-schuw gebouwd [...].'*⁹¹ De journalist maakte een rondwandeling door de wijk en ging in de vissershuisen naar binnen. Uit zijn verslag werd snel duidelijk hoe vreselijk de omstandigheden waren waarin de mensen moesten leven. De beschrijving over het gebrek aan licht en lucht en het doolhofkarakter van de wijk, deden denken aan wat de Vereeniging tot Verbetering der Woningen van de Arbeidende Klasse te 's Gravenhage tien jaar eerder ook had opgemerkt. Er was in die tijd dan ook nog niet veel veranderd. Ondanks alle ellende viel het Juliano op dat de mensen zelf niet zo ontevreden leken als wellicht te verwachten was. In een van de huizen trof hij een oude visser die daar samenwoonde met het gezin van zijn dochter. *'Maar toen ik 'm met een paar woorden het doel van m'n komst zei, was 't haast onvriendelijk, zooals 'ie kort afbeet: -Niks te schrijven over ons, we hebbe 't hier goed!'* De dochter beaamde dit maar zag toch nog wat ruimte voor verbetering, bijvoorbeeld in de vorm van een houten vloer. Juliano schreef: *'De oudere generatie bleek tevreden, gewend aan de ellende, getraind door ontbering, gehard door zorg, ongevoelig voor de wreede sleur van een kommervol bestaan.'*⁹²

Enige afleveringen later beschreef Juliano zijn ontmoeting met een caféhoudster Tante Antje. Zij gaf in eerste instantie aan niet gediend te zijn van het idee dat de gemeente de wijk zou komen

---

⁹⁰ *Scheveningsch Nieuwsblad*, 20 januari 1910.

⁹¹ *Ibid.*, 31 oktober 1908.

⁹² *Ibid.*

slopen: *'Nou wille ze dat de gemeente gaat opruimen, maar is 't geen gekkigheid, we zijn hier onder mekaar en we wonen hier al zo lang.'*⁹³ Bij de suggestie van een nieuwe frisse woonwijk, door de gemeente gebouwd, reageerde Tante Antje: *'Och man, wat maal je nu toch, uit m'n huis en uit m'n buurtje, 't zou m'n dood zijn!'*⁹⁴

De inwoners die deze journalist te spreken kreeg leken allemaal redelijk tevreden met hun situatie of in ieder geval in hun lot te berusten. Het is natuurlijk wel de vraag in hoeverre de antwoorden van de mensen aan Juliano daadwerkelijk weergaven wat ze voelden. Ze werden tenslotte geïnterviewd voor de krant en het is voorstelbaar dat hun antwoorden dus een bepaalde mate van sociale wenselijkheid bezaten. Het beeld van tevredenheid werd in de rapportage dan ook aangescherpt door de caféhoudster Tante Antje. Bij het afscheid kwam zij nog even terug op het idee van een nieuwe wijk: *'Meent meneer dat van zoo'n nieuwe buurt? [...] 't zou voor de kinderen zijn ziet u, [...] en we zouden dan toch vrij zijn, 'k zal maar zeggen zoo onder mekaar als nou, want wij zijn mensche, die alleen voor mekaar kunnen deugen, die niet met stadslui om kenne gaan.'*⁹⁵

Het bij elkaar blijven wonen was voor de vissers blijkbaar een belangrijke voorwaarde om goed te leven. Ze woonden liever in een oude woning bij elkaar dan in een nieuwe woning zonder elkaar. Dit is vermoedelijk te verklaren door de steun die de inwoners aan elkaar hadden. Antje beschreef hoe haar café door de mensen werd bezocht. Op zondag werd er door de mannen muziek gemaakt en gedanst, maar in het najaar als het stormde en de mannen op zee waren; *'dan komen de vrouwen hier, met de kinderen, en dan zitte ze mekaar hier te troosten en te wachten op tijding.'*⁹⁶ Dit geeft een indicatie van de grote solidariteit die onder de vissersbevolking heerste. Als het stormde maakte iedereen zich zorgen om de mannen die op zee waren, de thuisblijvers verzamelden zich om steun aan elkaar te hebben. Ook na afloop trok men naar elkaar toe zoals bij een storm in oktober 1911: *'Den geheelen dag stonden er groepen mannen en vrouwen op den boulevard om te zien of er al schepen zichtbaar werden.'*⁹⁷ Men steunde elkaar in tijden van gevaar maar ook bij armoede. Mevrouw Joke Visser verteld dat haar oma veel steun ontving van de medebewoners van haar hofje. Als een van de gezinnen toevallig krap bij kas zat, spaarden de andere vrouwen de lege melkflessen bij elkaar en hielpen met het statiegeld het gezin de moeilijke tijd door.

Het dicht op elkaar wonen kon echter ook benauwend werken. Juliano verwonderde zich in een van de huisjes over het gebrek aan licht binnen en wees op het enige raam in de kamer waar een gordijn en een bloempot voor stond. De vrouw des huizes gaf hem een pinnig antwoord: *'Houdt meneer d'r van zoo bekeken te worden door je burens?'*⁹⁸ De druk van de sociale controle zal groot zijn

---

⁹³ *Scheveningsch Nieuwsblad*, 28 november 1908.

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ *Ibid.*, 3 oktober 1911.

⁹⁸ *Ibid.*, 31 oktober 1908.

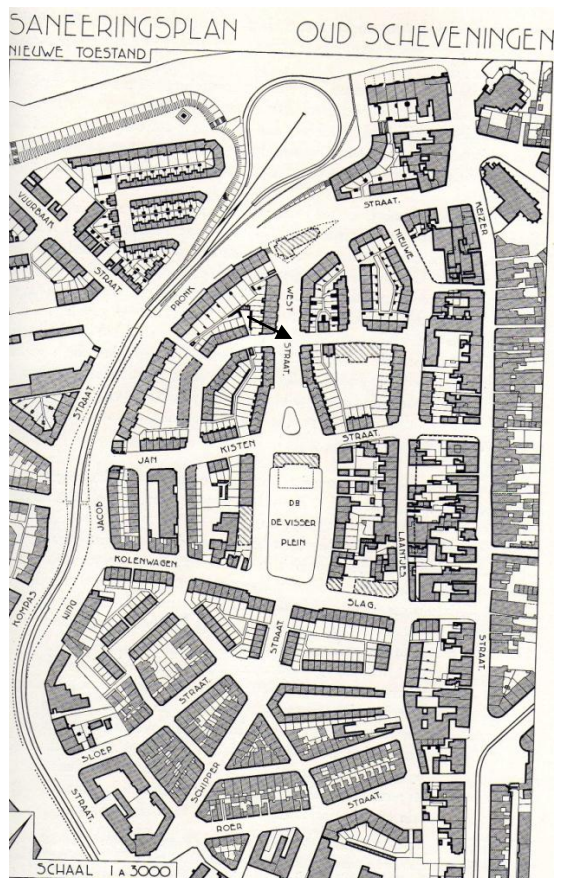
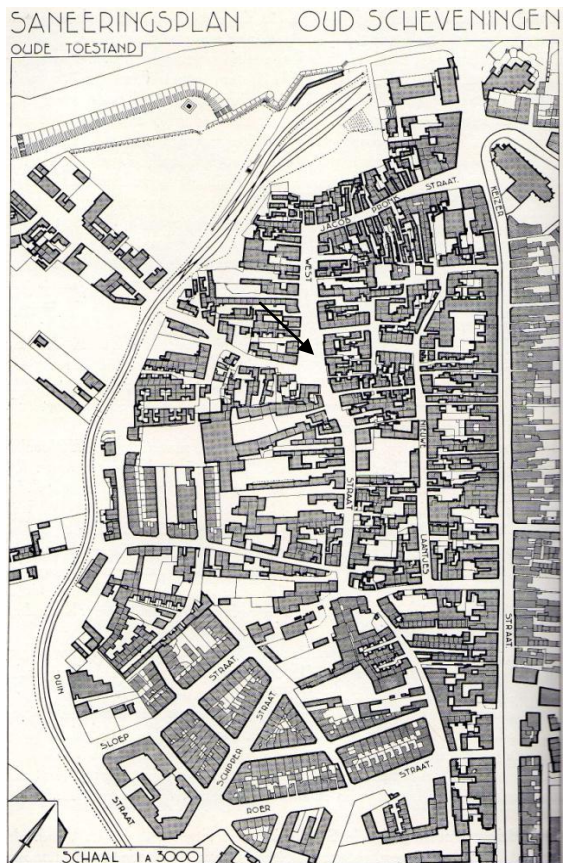
geweest, zo getuigt ook deze brief uit 1903 van de visser de Ruiter aan zijn familie. Vanaf zee moest hij zijn gezin in de gaten houden en zorgen dat zij niet aan de buurtroddel ten prooi vielen, dat kon immers hun reputatie schaden. *‘Nu nog een woordje aan Maartje zeg tegen haar dat zij ’s avonds als zij uit haar dienst komt stipt thuis moet komen niet op straat wandelen dat past niet voor een fatsoenlijk kind want haar dienst is er te fatsoenlijk voor en haar ouders worde er ook op aangezien want kinderen behooren te ’s avonds thuis want op straat wordt niets geleerd dan ijdelheid ik ben daar wel niet bang voor dat zij s avonds niet vroeg genoeg thuis komt maar ik schrijf maar omdat het zou kunnen wezen.’*⁹⁹

Het verslag door de journalist Juliano Jr. bleef niet zonder respons. Na het publiceren van het eerste deel op 31 oktober 1908 werd op 4 november een reactie van een anonieme Scheveninger geplaatst. Uit zijn brief werd duidelijk dat hij goed op de hoogte was van de situatie in de hofjes. De schrijver meende dat het nutteloos was zo veel aandacht te besteden aan dit onderwerp want dat de situatie toch niet zou verbeteren. De taakverdeling binnen het vissersgezin was volgens hem verkeerd: *‘Maar nu doet de vrouw niet haar huiswerk van koken enz., neen, dat doet de man, de man heeft op de schuit leeren visch en spek bakken, erwten en boonen koken, de vrouw wascht zijn vuile goed, tot dat de dag weder komt van vertrek. [...] Wie kan daar verbetering in brengen, daar ze voor de burenen het niet anders durven te doen.’* Volgens de schrijver was de sociale controle in de buurt hier een belangrijke oorzaak van. Er kon binnen de buurt niet van bestaande gewoontes worden afgeweken. Het kon de Scheveningers echter ook niet al te zeer worden kwalijk genomen dat de situatie uit de hand liep. Dit kwam door een gebrek aan opvoeding: *‘Gij hebt hier te doen met menschen, die met hun beste weten niet anders willen, de opvoeding is hier nog ver uitgesloten.’* Het is interessant dat de schrijver dit gebrek aan opvoeding opmerkte. Dit sloot namelijk aan bij de ideeën over opvoeding van arbeiders die in deze tijd heersten. Sinds de (landelijke) opkomst van de particuliere armenzorgverenigingen in de jaren zeventig van de negentiende eeuw begon het idee te leven dat armenzorg meer zou moeten in houden dan alleen bedeling. Dit zou de armen apathisch maken. Het idee werd opgevat om de armen te helpen een regelmatig leven te leiden. Het wonen in schone huizen was hier een belangrijk onderdeel van. De armen moesten worden heropgevoed om een betere levensstijl te ontwikkelen. Dit idee werd later overgenomen door de politiek, met name door de SDAP.¹⁰⁰ Op wat dit voor de Scheveningers betekende zal in het volgende hoofdstuk worden teruggekomen.

---

⁹⁹ *Privéarchief J. Visser*. Brief M. de Ruiter aan zijn familie, 5 februari 1903.

¹⁰⁰ Dercksen, A. en L. Verplanke *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970* (5e druk, Amsterdam 2001) 14-16, vgl. Regt, A. de, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid – Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940* (Meppel 1984).

Afb. 3: Plattegronden bij het saneringsplan voor Scheveningen

In het midden van beide plattegronden loopt de Weststraat waar veel vissers woonden.

Bron: Bakker- Schut, P *De Volkshuisvesting te 's-Gravenhage 1914-1939* (Alphen a/d Rijn 1939) 170-171.

Afb. 4 en 5: Woningen in de Weststraat

Op de woningen zijn de onbewoonbaarverklaringen te zien.

Bron: Bakker- Schut, P *De Volkshuisvesting te 's-Gravenhage 1914-1939* (Alphen a/d Rijn 1939) 176 en 179.

2.2 Land of zee- Scheveningers?

De situatie in de wijken waar de vissers woonden laten zien dat ze intensief met elkaar samenleefden. De Britse historica Joanna Bourke laat in het boek *Working-Class cultures in Britain* zien dat deze intensiteit niet per se hoeft te leiden tot gemeenschapsgevoel.¹⁰¹ Dat de arbeiders vaak dicht op elkaar woonden kon ook ongunstig uitpakken door sociale controle en overlast. Veel arbeiders wilden graag weg uit hun woonomgeving maar hadden hiertoe geen mogelijkheid. Het feit dat ze elkaar soms hielpen hoeft volgens Bourke niet per se te duiden op groepsidentiteit, maar kan ook duiden op 'neighbourliness'. Voor groepsidentiteit moesten ook bepaalde waarden gedeeld worden. Bourke ziet echter ook een argument voor groepsidentiteit, namelijk gemeenschap als overlevingsstrategie om te kunnen omgaan met het zware leven van dagelijkse armoede en onzekerheid.¹⁰² In het geval van Scheveningen is er echter nog een uitzondering aan te wijzen. De samenhang onder de vissers werd ook vergroot door de steun die men aan elkaar had ten tijde van gevaar en onzekerheid. Bij storm hadden de vrouwen op het land en de mannen op zee houvast aan elkaar omdat ze in dezelfde situatie verkeerden. Doordat alle gezinnen bekend waren met de risico's die er aan het vissersberoep vastzaten was dit iets waardoor ze zich met elkaar konden identificeren en waardoor ze zich onderscheidden van andere groepen. Op Scheveningen was ook een heel aantal inwoners werkzaam in aan de visserij gerelateerde beroepen.¹⁰³ Deze arbeiders, bijvoorbeeld mandenmakers of kuipers, waren ook arm en woonden eveneens in de hofjeswijken. Hun beroep bracht echter toch minder risico's met zich mee.

Voor veel vissers was hun beroep ook een manier van leven. Johannes Vermaas benoemde dit in *Geschiedenis van Scheveningen*: *'De Scheveningse visscher is voor elk ander beroep dan het zijne, totaal ongeschikt; wordt hij door broodsgebrek, vooral in den winter als de meeste schepen stilliggen, gedwongen om met visch langs de straten te venten, hij zegent den dag dat hij den voet weer aan boord kan zetten. Het varen zit hem nu eenmaal in het bloed.'*¹⁰⁴ De uitspraak dat het varen in het bloed van de Scheveningse visser zit verwijst naar trots: vissen is iets dat bij ons hoort. Maar het functioneerde wellicht soms ook als een mechanisme van uitsluiting: als de visserij niet in je bloed zit, ben je blijkbaar geen echte Scheveninger. Dit leidde soms wel tot een zekere rivaliteit tussen verschillende groepen Scheveningers. Zo berichtte het *Schevenings Nieuwsblad* op 21 November 1908: *'Gistermiddag was er aan de haven heel wat opschudding doordat zee- en landlui een vechtpartijtje hadden georganiseerd. De politie slaagde erin de grootste belhamels geboeid naar het bureau in de Duinstraat over te brengen.'*

Gevraagd naar het onderscheid tussen land- en zee-Scheveningers herinnert Mevrouw Noordervliet-Jol zich hoe ze zelf bij 'die van het land' hoorde: *'O dat noemde ze dus eigenlijk, dus de*

---

¹⁰¹ Bourke, J. *Working-class cultures* 149-151.

¹⁰² Bourke, J. *Working-class cultures* 148-149.

¹⁰³ Doorn, M. van, *Het leven gaat er een lichten gang* 84-85.

¹⁰⁴ Vermaas, J.C., *Geschiedenis van Scheveningen* 225.

vissers dat waren die van de zee en die anderen die zijn die van het land, dus ik was die van het land. Ja met mijn familie, ja. Ze geeft echter ook aan dat deze benamingen geen algemeen gebruik waren: *'Nee dat hoorde je eigenlijk slechts bij vissers, en bij ons werd dat niet, werd daar niet zo over gesproken en werd dat niet zo genoemd.'*¹⁰⁵ Dat de categorieën 'zeelui' en 'landlui' daadwerkelijk in de kranten werden gebruikt geeft echter aan dat dit onderscheid echt door Scheveningers werd ervaren. Waarschijnlijk niet alleen door vissersfamilies. In hoofdstuk drie zullen we dit onderscheid ook in de beleidsstukken van gemeentelijke instanties nog tegen komen. De categorieën werden dus overgenomen door mensen uit Den Haag.

Het onderscheid tussen zee- en land-Scheveningers werd niet alleen als zodanig benoemd, maar was ook zichtbaar in de kleding. Zo herinnerde mevrouw Joke Visser zich hoe haar oma haar vroeger vertelde dat zij bij de land-Scheveningers hoorde, maar jaloers was op de zee-Scheveningse meisjes: *'Wij waren land-Scheveningers en de zee-Scheveningse meisjes hadden andere, leukere, mutsen. Dus die wilden wij ook altijd hebben. Dus dan waren we de deur uit en om de hoek deden we dan een ander mutsje op. Want die mutsen van die land-Scheveningers waren niet zo leuk.'*¹⁰⁶ Deze herinneringen laten zien dat bij de beleving van groepsidentiteit op Scheveningen het uitgeoefende beroep van belang was. Dit was een factor die mensen op bepaalde momenten met elkaar verbond, maar ook van elkaar uitsloot. De beroepenstructuur kwam blijkbaar ook terug in kleding, en zoals in hoofdstuk drie duidelijk zal worden, was ook van invloed op de woonplaats van de mensen. Daar zullen we ook zien dat de indeling op basis van beroepen bleef bestaan. Ook als vissers een beroep op het land hadden gevonden.

De slechte behuizing van de vissers in Scheveningen had al langer de aandacht van de gemeente Den Haag, maar pas in juni 1914 verscheen er een voorstel van Burgemeesters en Wethouders (B&W) aan de gemeenteraad waarin de woningschaarste op Scheveningen officieel erkend werd.¹⁰⁷ Volkshuisvesting werd vanaf dat moment een verantwoordelijkheid voor de gemeente. Hiertoe werd in 1919 de afdeling Dienst der Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting gereorganiseerd.¹⁰⁸ De verantwoordelijkheid voor volkshuisvesting gold voor geheel Den Haag, maar op Scheveningen was de situatie het meest dringend. Er kwamen plannen voor grootschalige afbraak en nieuwbouw in verschillende fases. In 1916 werd begonnen met de bouw van arbeiderswoningen in Duindorp. Het grootste probleem vormde een gebrek aan nieuwe huizen voor de arme bewoners van het dorp, die de hogere huren (die nodig waren om de nieuwbouw betaalbaar te maken) niet konden opbrengen. De woningen moesten dus vanuit de gemeente en het rijk worden gesubsidieerd. Een ander probleem was het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, die leidde tot een stijgende prijs van bouw materiaal. Deze complicerende factoren zorgden ervoor dat de bouw van de woningen veel vertraging opliep.

---

¹⁰⁵ Interview N. Noordervliet-Jol, 14 april 2011.

¹⁰⁶ Interview Joke Visser, 25 maart 2011.

¹⁰⁷ Bakker-Schut, P. 'De saneering van Oud-Scheveningen' 147.

¹⁰⁸ Stokvis, P.R.D. *De wording van modern Den Haag* 54-55.

Ondertussen had de gemeente in voorgaande jaren het onbewoonbaar verklaren van woningen stevig aangepakt, waardoor veel Scheveningse gezinnen op straat dreigden te raken.

Deze ontwikkeling bleef niet onopgemerkt bij de Scheveningse bevolking. Het onbewoonbaar verklaren van woningen werd kritisch bekeken door onder andere de leden van de vereniging *Scheveningens Belang*. Deze vereniging werd in 1897 opgericht en stelde zich ten doel: *‘Samenkomsten te houden tot het bespreken van plaatselijke belangen’* en deze belangen *‘zoo noodig ter kennis te brengen van en voor te staan bij de betrokken autoriteiten, zoomede ter bereiking van haar doel, steun te zoeken ook buiten den kring der vereeniging.’*¹⁰⁹ Helaas is er in het archief van de vereniging weinig materiaal bewaard gebleven, zodat niet precies te zeggen valt wie er in de loop van de tijd in de vereniging actief waren en wat hun economische en sociale positie was. Uit de notulen blijkt echter wel dat de vereniging lange tijd werd voorgezeten door dhr C.G. Paupit. Dit is geen typisch Scheveningse naam. In de gezinskaarten van de gemeente komt in deze periode een Cornelis Gerardus Paupit voor.¹¹⁰ Opmerkelijk is dat deze man oorspronkelijk uit Stompwijk kwam, dus geen Scheveninger van geboorte was. Toch kon hij als voorzitter van de Scheveningse belangenvereniging optreden.

De overige leden van de vereniging hebben meestal wel typisch Scheveningse namen, zoals De Niet, Den Heijer en de Jager. Welke belangen de vereniging precies wilde vertegenwoordigen wordt uit de statuten niet erg duidelijk. Uit de notulen van de bestuursvergaderingen blijkt echter dat de voornaamste onderwerpen die besproken werden van zakelijke aard waren. Het ging vaak over inrichting (de plaatsing van verlichting, de aanleg van trottoirs) of openbare orde (het venten van vis op zondag, het wel of niet mogen rijden zonder licht). De vereniging probeerde op te treden als intermediair tussen het Haagse bestuur en de belangen van de Scheveningse bevolking. Opvallend is dat het hierbij vaak ging om de belangen van schippers en reders, alsook om de belangen van Scheveningen als badplaats, maar zelden over de inwoners van het dorp.

De discussie over de woonomstandigheden van de vissers vormde hierop een uitzondering. Zo besprak *Scheveningens Belang* in een bestuursvergadering op 29 april 1911 een aan het college van B&W gestuurd adres dat het onbewoonbaar verklaren van visserswoningen aan de orde stelde: *‘De eerste onbewoonbaarverklaringen betroffen huisjes wier eigenaren wel een schadepostje kon dragen. Doch nu eigenaars met minder weerstandsvermogen de dupe worden van de onbewoonbaarverklaringen moest de vereniging een poging wagen om den Raad te bewegen in den een of anderen vorm schadevergoeding aan de betrokken eigenaars te geven.’* Naast een financieel probleem stelde de vereniging ook dat de onbewoonbaarverklaringen tot gevolg hadden dat: *‘zij die uit hun woning verdreven worden, geen huisje kunnende vinden, ten einde raad hun intrek nemen in perceelen, die reeds door één of meer gezinnen bewoond worden, waardoor zij in een toestand komen,*

---

¹⁰⁹ HGA Toegangsnummer: 0724-01 Vereniging Scheveningens Belang Inventarisnummer: 9, statuten van de vereniging.

¹¹⁰ HGA Gezinskaart Cornelis Gerardus Paupit.

die nog veel ongunstiger voor hen is dan die, waaronder zij leefden in het onbewoonbaar verklaarde perceel.’¹¹¹ De inhoud van het adres was echter niet vastgesteld zonder discussie: ‘*De heer Roozeboom juicht de krachtige toepassing van de woningwet toe en gaat niet met de strekking van het adres mee; De heer Jager vindt de opruiming goed, wanneer er maar gezorgd werd voor nieuwe woningen. Hem zijn gevallen bekend dat 4-5 gezinnen thans zijn gehuisvest in woningen bestemd voor 1 gezin [...]*’. Interessant is ook om te zien dat bij de discussie de belangen van de bezoekers van de badplaats blijkbaar ook werden meegeteld: ‘*De heer Van Dias spreekt tegen dat de vreemdelingen zich ergeren aan de visscherswoningen in de achterbuurten, zoals de heer Roozeboom beweerd had.*’¹¹²

Het is jammer dat we niet precies weten wat voor mannen achter de namen in deze discussie schuilgaan, maar het is duidelijk dat sommige deelnemers meer geïnteresseerd waren in het lot van de vissers dan anderen. Dit had misschien ook te maken met kennis van de situatie. Voorzitter Paupit verklaarde in een volgende vergadering dat hij zelf met een architect naar enkele huisjes was gaan kijken om te beoordelen of ze werkelijk onbewoonbaar waren.¹¹³ Niet alle leden van de vereniging zullen echter deze moeite genomen hebben. Het is niet bekend of alle leden van *Scheveningens Belang* ook daadwerkelijk op Scheveningen woonden en hoe lang zij er woonden. Wel is duidelijk dat de vereniging in dit geval serieuze moeite deed om de gemeente te wijzen op het probleem van de woonsituatie onder vissers. Dit was bijzonder omdat de vereniging verder weinig aandacht besteedde aan de problemen en belangen van de vissersbevolking.

In het adres van *Scheveningens belang* aan het college van B&W werd nog een ander punt aangestipt met betrekking tot de onbewoonbaarverklaring van de huizen. Het adres wees op de situatie ‘*dat tal van visschers te Scheveningen eigenaars zijn van het door hen bewoonde perceel; dat om in het bezit daarvan te komen, jarenlang te uiterste zuinigheid werd betracht en dat het hard, ja wreed voor den betrokkene moet zijn, zijn huisje opeens voor waardeloos te hooren verklaren en dan gedwongen te worden het te verlaten. [...]*’.¹¹⁴ In het adres bepleitte de vereniging een schadeloosstelling voor de eigenaars van de huisjes. Behalve dat het waardevol is om te zien hoe de *Scheveningens Belang* opkwam voor de financiële situatie van de vissers, geeft deze discussie ook aan dat het vóór de renovaties voor de vissers dus mogelijk was om op den duur een eigen huisje te kopen. Na de renovaties was dit echter niet langer het geval, de nieuwe huizen waren veel te kostbaar. Sommige rijkere vissers konden nog wel een huis kopen, zoals blijkt uit een uitspraak van mevrouw Nel Noordervliet-Jol. Zij kan zich nog goed herinneren hoe de buurt waar ze als meisje opgroeide er uitzag: ‘*Nou we woonden in een heel eenvoudige buurt waar ook dus vissers woonden. Allemaal door elkaar. Dus dat was, ja en het was een middenstandsbuurt, waar dus ook wel vissers woonden.*

---

¹¹¹ HGA Toegangsnummer: 0724-01 Vereniging Scheveningens Belang Inventarisnummer: 2. Notulen 29 april 1911.

¹¹² Ibid. Notulen 29 april 1911. De bezoekers van de badplaats, de toeristen, werden vreemdeling genoemd. Dit woord heeft dus een iets andere betekenis en bijklank dan vandaag de dag het geval is.

¹¹³ Ibid. Notulen 4 mei 1911.

¹¹⁴ Ibid. Notulen 29 april 1911, fragment uit aan gemeenteraad verzonden adres.

*Bijvoorbeeld die stuurman of schipper op een boot waren. Ja er was natuurlijk toch nog wel een klein beetje verschil in. Maar ja, dat was eigenlijk toch heel moeilijk te peilen.*¹¹⁵ Even later in het interview wijst ze op het bezit van huizen: *‘Het verschil was eigenlijk ten eerste in standen, in het dorp, dat er toch een verschil was met een gewone matroos aan boord aan een schip, of de stuurman, of de schipper. En niet dat deze mensen nou de lagere, dat ze er op neerkeken. Maar ze verdienden meer en hadden eigenlijk altijd een eigen huis. [...] En daardoor waren ze dus toch wat meer dan de bemanning van dat schip.*¹¹⁶ Hoewel mevrouw Noordervliet-Jol de buurt zelf bestempelde als eenvoudig zal dit voor de vissers die als gewone bemanning meevoeren op een schip wel anders hebben gevoeld. Deze woonden wel degelijk in de oude en kleine sloppen in de binnenstad. Maar het fragment geeft ook aan dat het voor bepaalde vissers niet was uitgesloten om toch tot de middenstand te behoren. Dit duidt er op dat het bezit van een eigen huis wellicht een indicatie van status was. Deze status ontstond op zee, waar de schippers en stuurmannen meer verantwoordelijkheid droegen maar had ook een uitwerking op het land, in het dorp. Het onderscheid tussen verschillende inwoners van het dorp lag in Scheveningen dus niet per se tussen de mensen die wel op zee werkten en mensen die dat niet deden. Het was ook voor vissers mogelijk om bij de middenstand te horen en tussen hen te wonen. Dit was echter niet voor alle vissers weggelegd. Mevrouw Noordervliet-Jol vertelt waar de slechte omstandigheden waarin de arme vissers woonden, toe leidden: *‘Dat die omstandigheden waaronder eigenlijk het grootste gedeelte van de vissersbevolking, waar die woonden. Dat dat zo allemachtig slecht was, hele kleine huisjes die nou ja, eigenlijk maar een keuken-kamer hadden en een ladder naar boven waar kinderen allemaal op zolder sliepen [...]. En toen is men eigenlijk over gegaan om een nieuw Scheveningen te bouwen. En dat is dus eigenlijk Duindorp geworden. Waar men dus in keurige huizen woonde. Niet meer in bedstedes sliepen enzo en waar men aanmerkelijk meer ruimte had. En het fris en netjes was.’*

Na de slechte leefomstandigheden in de binnenstad van Scheveningen was er voor de inwoners dus een oplossing nabij. De gemeente had een terrein naast de vissershaven beschikbaar gesteld en daar woningen op gebouwd. Aan het begin van de jaren twintig konden de eerste bewoners verhuizen. De nieuwe wijk Duindorp lag helaas wel ver van de oude dorpskern. Toen de eerste Scheveningers verhuisden was de verbindingsbrug met het oude dorp nog niet klaar en er waren ook weinig voorzieningen. De gezinnen moesten een heel eind omlopen om in Oud-Scheveningen naar school te gaan of boodschappen te doen.¹¹⁷ Hierdoor bleef in het begin hun band met het oude dorp wel bestaan. Samen met de gefaseerde oplevering van de huizen in Duindorp zorgde dit voor een geleidelijke overgang. Helaas waren er weinig bronnen te vinden over hoe de inwoners van Duindorp hun nieuwe wijk beleefden en hoe de mensen daar met elkaar samenleefden. De Duindorpers zelf herinneren het zich nu als een gezellige buurt. Volgens *Duindorp, bakermat van vele Scheveningers* waren de meeste

---

¹¹⁵ Interview N. Noordervliet-Jol, 14 april 2011.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Geerst-Den Dulk, K., *Duindorp twintigste eeuw: Bakermat van vele Scheveningers* (Den Haag 2004) 21.

mensen in Duindorp tolerant tegenover elkaar. Hervormde, gereformeerde, Katholieke en andersgezinde families woonden door elkaar en behandelden elkaar met respect.¹¹⁸ In *Zo was Duindorp* vertelt een van de voormalige inwoners van Duindorp bijvoorbeeld dat zijn familie op zondag naar Radio Scheveningen luisterde.¹¹⁹ Omdat hun burens geen radio bezaten liet zijn moeder de voordeur openstaan zodat de buurvrouw mee kon luisteren.¹²⁰

Afgezien van deze verhalen is er weinig bekend over hoe de inwoners van Duindorp de verhuizingen beleefden. Hierdoor kan er weinig worden gezegd over de beleving van groepsidentiteit na afloop van de renovaties op Scheveningen. Afgaande op de herinneringen van de Scheveningers lijkt het er echter wel op dat in de beginperiode in Duindorp het gevoel van groepsidentiteit op een bepaalde manier bleef bestaan. Dit komt overeen met het onderzoek van Herbert Gans naar een Italiaanse gemeenschap in Boston. Een van zijn conclusies daarbij was dat de woonomgeving voor deze gemeenschap minder belangrijk was dan de relaties met de mensen waar ze veel steun van ontvingen (de zogenaamde *peer groups*) en gedeelde instituties zoals de kerk en de school en sommige commerciële instellingen.¹²¹ Het is voorstelbaar dat dit voor Scheveningen ook gold en dat de overgang voor de nieuwe Duindorpers minder groot was doordat ze met velen tegelijkertijd verhuisden. Daarbij waren ze voor veel voorzieningen nog lange tijd afhankelijk van het oude dorp. Naar de precieze uitwerking van de verplaatsing naar Duindorp op de Scheveningse groepsidentiteit zou echter nader onderzoek moeten worden gedaan.

De modernisering op Scheveningen zorgde voor een groeiende bevolking van arme vissers en arbeiders uit aanverwante industrieën. Zij woonden samen in de hofjeswijken in het Scheveningse centrum. Hoewel de omstandigheden slecht waren en de mensen in grote armoede leefden, was de gemeenschap hecht. Deze groepservaring sterkte zich echter niet uit over alle Scheveningers. Op Scheveningen was het beroep dat je uitoefende belangrijk voor de beleving van groepsidentiteit. Zo werd er onderscheid gemaakt tussen Scheveningers die op het land werkten en Scheveningers die op zee werkten. Vermoedelijk waren beide groepen ongeveer even arm maar dit leidde dus niet tot een gemeenschappelijke solidariteit. Onder de zee-Scheveningers leek er ook een scheiding te bestaan gebaseerd op verantwoordelijkheid aan boord van een schip. Deze hiërarchie zette zich voort op het land en werd ook vertaald in de ruimtelijk scheiding tussen de verschillende groepen op Scheveningen. Schippers woonden niet te midden van matrozen, ondanks het feit dat ze allemaal in de categorie ‘vissers’ vielen. Het waren de matrozen die in de hofjes in het Scheveningse centrum woonden. Vanaf 1914 ging de gemeente zich intensief met de woningsituatie op Scheveningen bemoeien. Wat hun ideeën daarvoor waren zal in een volgend hoofdstuk worden besproken, maar het resultaat was de sanering van het centrum van Scheveningen en de bouw van de nieuwe wijk

---

¹¹⁸ Ibid. 50.

¹¹⁹ Via dit radiostation konden vissers die op reis waren een bericht geven aan hun families.

¹²⁰ Bruijn, M (red.) *Zo was Duindorp : Duindorpers vertellen zèlf hun geschiedenis* (Den Haag 2008).

¹²¹ Gans, H. *The Urban villagers* (Expanded edition New York 1982) 104-105.

Duindorp. Het gevolg van deze veranderingen was onder andere dat de meer gegoede inwoners van Scheveningen meer aandacht kregen voor de situatie van de vissers.

3 Toenemende aanwezigheid van de grote stad

De derde en laatste moderniseringsbeweging die besproken zal worden is het aaneengroeien van Scheveningen met de stad Den Haag en de daarmee toenemende contacten tussen het ‘dorp’ en de ‘stad’. In de loop van de negentiende eeuw werd Scheveningen geografisch in de stad Den Haag opgenomen. Deze ontwikkeling begon met een aantal infrastructurele veranderingen. In 1835 werd begonnen met de aanleg van de Badhuisweg, die Scheveningen en Den Haag zou verbinden. Ook kwam tussen 1852 en 1862 het kanaal tussen de beide delen van de stad gereed. Hiermee werd de geïsoleerde ligging van Scheveningen beëindigd. Dankzij de verbindingswegen en het kanaal konden de Scheveningers makkelijker naar Den Haag reizen, maar bovenal konden de Hagenaars en de ‘vreemdelingen’ (bijvoorbeeld buitenlandse toeristen) naar Scheveningen komen.¹²² Door de aanleg van het Van Stolkpark en de villawijk het Belgisch Park waren aan het eind van de negentiende eeuw Scheveningen en Den Haag aan elkaar gegroeid.¹²³ Daarbij werd de zee ontdekt als bron van inkomsten. In 1884 werd het badhuis door de gemeente voor vijfenzeventig jaar verpacht aan de Maatschappij Zeebad Scheveningen. Met de verpachting kwam de verplichting dat er ook een Kurhaus gebouwd zou worden. Deze kwam gereed in 1885 en leidde de commercialisering van Scheveningen als badplaats in. Hoewel Scheveningen bestuurlijk altijd tot Den Haag had behoord, werd de bestuurlijke invloed door de modernisering groter. Toch bleef Scheveningen zijn eigen karakter behouden. In dit hoofdstuk zal eerst worden geanalyseerd wat de Scheveningse bevolking merkte van de opkomst van de badplaats. Daarna zal worden gekeken naar de positie van Scheveningers in de Haagse maatschappij en welke invloed dit had op de Scheveningse groepsidentiteit.

3.1 Het dorp en de badplaats

Met betrekking tot de toenemende invloed van de stad Den Haag op Scheveningen zijn twee ontwikkelingen te onderscheiden: de groei van de badplaats aan de ene kant en de toenemende bestuurlijke invloed aan de andere kant. In de loop van de negentiende eeuw werd het Scheveningse strand steeds populairder bij badgasten uit binnen- en buitenland. Het baden was echter wel een gelegenheid voor de elite. Het badhuis dat in 1828 werd gebouwd en in 1885 aan de Maatschappij Zeebad Scheveningen werd verpacht, stond op een eindje afstand van het oorspronkelijke vissersdorp en kreeg een eigen toegangsweg (de Badhuisweg). De badplaats en het vissersdorp ontwikkelden zich dan ook als twee aparte groeikernen.¹²⁴ Over de invloed van de badplaats op het leven van de vissers is helaas weinig bekend. Het is waarschijnlijk dat inwoners van Scheveningen in de badplaats zijn gaan

---

¹²² Slechte, H. *De modernisering* 50.

¹²³ Baarda, R. *Een eeuw Cornelis Jolstraat* 18-19.

¹²⁴ Stal, K. ‘Ruimtelijke ontwikkeling’ in: Nijs, T. de & J. Sillevius (ed.) *Den Haag: Geschiedenis van de Stad, Negentiende en Twintigste eeuw* (Zwolle 2005) 11-57, aldaar 16.

werken. Dit zullen met name vrouwen geweest zijn. Zij werden bijvoorbeeld wasvrouw in een van de hotels of badvrouw, waarbij ze de dames hielpen met omkleden. Ook Scheveningse bedrijfjes gingen voor de badplaats werken, zo vervaardigde de zijlmakerij Jac. Vrolijk strandtenten.¹²⁵ Het is echter niet duidelijk hoeveel Scheveningers bij de badplaats betrokken waren. Voor de meer welvarende onder hen bood de opkomst van de badplaats waarschijnlijk meer kansen. De vereniging *Scheveningens Belang* nam de belangen van de badplaats serieus. In het voorgaande hoofdstuk zagen we al dat leden van de vereniging bang waren dat badgasten zich eventueel zouden storen aan de slechte staat van de huizen in de dorpskern. Ook klaagde de vereniging met enige regelmaat over slechte verlichting in het dorp en gaf daarbij overlast voor de badgasten op als argument, hoewel dit wellicht niet zo zeer bezorgdheid was als wel een handig middel om het gemeentebestuur aan te sporen tot actie.¹²⁶

Een ander voorbeeld waarbij de vereniging opkwam voor de belangen van de badplaats was het betoog dat zij naar diverse dagbladen stuurde, getiteld *Het zogenaamde dure Scheveningen*. Hier sprak de vereniging haar bezorgdheid uit over de praatjes die rondgingen over de dure badplaats: *'Zoo nu en dan wordt in de pers voor al wie het maar horen wil verkondigd: "dat 's zomers het leven te Scheveningen zoo bijzonder duur is" [...] Naast die pogingen in 't openbaar om onze badplaats te benadeelen, worden er ook nog heel wat in 't geniep beproefd. We hebben hiervan een treurig staaltje voor ons liggen'*.¹²⁷ Het probleem bestond uit een brief van een badgast, Van de Rovaart, aan een collega in Parijs, Seitz. Hierin stelde Van de Rovaart dat Scheveningen vreselijk duur zou zijn. *Scheveningens Belang* reageerde met een lange ingezonden brief in de krant waarin zij door middel van tabellen lieten zien dat het leven in Scheveningen heus niet duurder was dan in Den Haag. Deze ingezonden brief wordt hier aangehaald omdat hij laat zien dat *Scheveningens Belang* zich actief bezighield met de belangen van de badplaats, maar in de geciteerde brief van Van de Rovaart vinden we ook het volgende verslag: *'Men weet te Parijs niet goed genoeg, hoe duur het leven te Scheveningen gedurende het seizoen is. Men heeft mij bij een visscher waar alles naar vis riekte, gevraagd voor een kamer zonder ontbijt of eenige voeding 100 francs'*.¹²⁸ Hieruit blijkt dat Scheveningse vissers en badgasten zeker met elkaar in aanraking kwamen, dus dat de badgasten zich ook in het dorp begaven en dat de vissersbevolking hier geld aan verdienen. Een ander spoor van contact tussen de dorpsbewoners en badgasten waren de bijdragen die de badgasten leverden aan het in hoofdstuk één genoemde monument ter nagedachtenis aan de vissers die gestorven waren tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het comité ging om geld op te halen ook langs de Scheveningse hotels. Op de bewaard gebleven lijsten staan veel badgasten die ook een financiële bijdrage gaven.¹²⁹

---

¹²⁵ Slechte, H. *De modernisering* 57-58.

¹²⁶ HGA *Toegangsnummer*: 0724-01 Vereniging Scheveningens Belang *Inventarisnummer*: 2. Notulen 23 oktober 1912.

¹²⁷ Ibid. Helaas stond niet vermeld naar welke dagbladen precies.

¹²⁸ Ibid. Artikel in onbekende krant 24 november 1911.

¹²⁹ HGA *Toegangsnummer*: 0144-01 Comité verongelukte Scheveningse vissers 1919-1922 *Inventarisnummer* 1.

Wellicht werden de vissers ook als een soort bezienswaardigheid gezien. Ze waren immers zeer zichtbaar in hun klederdracht en met hun dialect. Dit werd bijvoorbeeld opgepikt door een journalist die een verslag over de badplaats schreef voor het *Scheveningsch Nieuwsblad* onder het kopje *Badplaatskiekjes*: ‘Als ik zoo in het avonduur op den strandmuur wandel, vermaak ik me in het gekeuvel, dat ik om mij hoor van ons zeevolkje. De breedgeheupte vrouwen met de witte muts op met de twee pareltjes en de stoere kerels in hun lange slobberbroeken, slenteren kalm op en neer, altijd maar klanken uitstootend voor ons van vreemden aard.’¹³⁰ De Scheveningse vissersbevolking moet zeer met de badgasten hebben gecontrasteerd.

Afb 6 : Scheveningse ‘Badvrouwen’

De badvrouwen hielpen de badgasten met omkleden voor en na het baden. Deze foto is afkomstig van een postkaart, hetgeen laat zien dat de toeristen de badvrouwen in klederdracht interessant vonden om naar huis te sturen

Bron: <http://www.schoenendoos.eu/digikaart-40.htm>

A. W. Segboer, La Haye. Schéveningue 1909.

Toch lijkt het erop dat de Scheveningse vissers hun gewoonten en uiterlijk niet aanwendden om extra geld te verdienen. In andere vissersplaatsen zoals Marken en Volendam gebeurde dit wel. Deze plaatsen werden door binnen- en buitenlandse toeristen gezien als voorbeeld van gemeenschappen die niet door moderniteit waren bedorven en waar traditionele waarden nog altijd bestonden. Dit leidde ertoe dat volkscultuur een marktwaarde kreeg en werd ingezet om buitenstaanders naar de dorpen te trekken. Deze culturele identiteit werd daardoor in de beleving van de inwoners van deze plaatsen ook versterkt, ze gingen er zelf nog meer in geloven.¹³¹ Het toerisme werd daarbij een belangrijke bron van

¹³⁰ *Scheveningsch Nieuwsblad*, 16 juli 1910.

¹³¹ Ginkel, R. van ‘De verbeelding van “Hollands vissersvolk” 7-9.

inkomsten en is dat tot op de dag van vandaag zo gebleven. In Scheveningen gebeurde dit voor zover bekend veel minder. Dit is wellicht te verklaren door het feit dat Scheveningen al een toeristische attractie rijk was, namelijk de zeebaden. De toeristen kwamen niet voor de visserscultuur, maar voor de zee en werden dan pas met de vissers geconfronteerd. Een ander verschil met Marken en Volendam was dat Scheveningen door de nabijheid van de stad Den Haag wellicht minder paste in het plaatje van een onbedorven, idyllische gemeenschap.

De ontwikkeling van Den Haag als stad stond ook niet geheel los van de badplaats. De infrastructuur was belangrijk voor de exploitatie van het zeebad en dit had zijn weerslag op de stad. Zo was er bijvoorbeeld de eerste Nederlandse paardentram, die tussen Den Haag en Scheveningen heen en weer reed.¹³² Ook kwam er een nieuw treinstation op de Bezuidenhoutseweg, waar nu station Den Haag Centraal ligt. Dit station was het tweede van de stad (het 'Hollandse Spoor' bestond al) en vormde het eindstation van de treinverbinding met Utrecht. Via deze verbinding kwamen veel Duitse badgasten aan die vanaf daar een directe lijn naar Scheveningen konden nemen.¹³³ De inwoners van Den Haag wilden ook wel gebruikmaken van het zeebad en gingen dichterbij wonen in wijken als het Van Stolkpark en het Belgisch Park. Het boekje *'s-Gravenhage en Scheveningen*, in 1913 uitgegeven door het Haagse gemeentebestuur, schetste deze ontwikkeling als volgt: *'[...]jimmers de zeelucht en de nabijheid van 'de Boschjes' doen vele Hagenaars hun woonplaats naar den Scheveningschen kant verleggen. Maar het eigenlijke dorp is nog meer een visschersdorp dan badplaats.'* Dat de ontwikkeling van de badplaats Den Haag geen windeieren legde was het gemeentebestuur ook duidelijk: *'Zoo is den Haag door Scheveningen de eenige groote stad aan de Nederlandse kust geworden, Scheveningen door den Haag de eenige badplaats die naast de genoegens van het strandleven de voordeelen bieden kan van het groote stadsverkeer; eene wisselwerking welke zichtbaar tot beider voordeel strekt.'*¹³⁴

De inwoners van Scheveningen hoorden volgens de gemeente dus echt bij de stad Den Haag. Dit hield in dat ze door de gemeentelijke instanties steeds meer met kritische blik werden gevolgd, zoals verderop in dit hoofdstuk nog zal worden verduidelijkt. Toch werden ze op een bepaalde manier ook opgenomen in de stad Den Haag. Dit werd onder andere duidelijk door de houding van de burgemeester. In december 1929 verdronk een Scheveningse matroos die werkte aan boord van een Vlaardingse logger. Zijn weduwe werd door burgemeester Patijn bezocht: *'De burgemeester informeerde naar den toestand van het gezin en trachtte de zwaar getroffen vrouw door woorden van trouw en berusting op te beuren. Eerst na geruimen tijd ging de burgemeester weder huiswaards. [...]de geheele Scheveningsche vissersbevolking, die zoo met elkaar medeleeft [...] waardeert dit*

---

¹³² Slechte, H. *De modernisering* 43.

¹³³ Stal, K. 'Ruimtelijke ontwikkeling' 28.

¹³⁴ Gelder, H.E. van 'Scheveningen' in: H.E. van Gelder (red.) *'s Gravenhage en Scheveningen* (Den Haag 1913) 165-174, aldaar 174.

*bezoek van burgemeester Patijn ten zeerste en is gevoelig voor de belanstelling, door het hoofd der gemeente op zoo kiesche en hartelijke wijze persoonlijk bewezen.*¹³⁵

De invloeden van de ontwikkelende badplaats bleven voor het grootste gedeelte van de Scheveningse bevolking dus gering. De badplaats en het vissersdorp ontwikkelden zich als twee aparte kernen. De werkgelegenheid voor de vissersbevolking zal wel iets zijn toegenomen, maar daar zijn geen cijfers over bekend. De toename van het toerisme leidde op Scheveningen niet tot een versterkte profilering van groepsidentiteit. Anders dan op Marken of in Volendam werd de Scheveningse cultuur niet voor commerciële doeleinden gebruikt. Het is denkbaar dat de verklaring daarvoor is dat Scheveningen als trekpleister niet afhankelijk was van ‘bezienswaardigheden’ als ‘authentieke visserscultuur’. De toeristen kwamen immers al voor de zeebaden en de cultuur daaromheen, zoals bijvoorbeeld het Kurhhaus.

3.2 Dorp of 8ste wijk van Den Haag?

De eerder geciteerde journalist viel bij het beschrijven van het accent van de Scheveningse bevolking in zijn stuk *badplaatskiekjes* op dat deze zich niet altijd inwoners van Den Haag voelden. *‘Heel langzaam ben ik er achter gekomen, wat ze bedoelen bij het uitstooten van die klanken en heb daarbij gemerkt, dat de Scheveningers onderling getrouw de taal op hun eigen houtje volgen, maar ze met Haagsch vermengen, al naarmate de sprekers het woord voeren tot stedelingen of hun dorpsgenooten. Ja! Dorpsgenooten, want de echte ‘Scheveninger’ praat altijd graag van zijn dorp en kent geen 8ste wijk van de gemeente ‘s-Gravenhage.*¹³⁶ Al eerder hebben we gezien dat Scheveningse vissers een onderscheid maakten tussen zichzelf en stadslui. Waarschijnlijk ervoeren de reders dit onderscheid wel op een iets andere manier. Maar de relatie tussen de ‘stad’ Den Haag en het ‘dorp’ was ook voor hen niet altijd even vanzelfsprekend. Niet voor niets werd er in 1897 bijvoorbeeld de vereniging *Scheveningens Belang* opgericht, die moest opkomen voor de belangen van Scheveningen. Dit doet vermoeden dat zowel de vissers als de overige Scheveningers vonden dat dit nodig was, omdat hun belangen niet voldoende vertegenwoordigd waren. In deze paragraaf wordt de mening van Hagenaars tegenover de Scheveningers onderzocht. Dit is van belang omdat de relatie tussen Den Haag en Scheveningen een scheidslijn vormde tussen twee groepen en daarom vormend zal zijn geweest voor de Scheveningse groepsidentiteit.

Het belangrijkste gebied waarop de toenemende invloed van de stad Den Haag op Scheveningen merkbaar was, waren de al eerder genoemde renovaties in de dorpskern en de nieuwbouw van de wijk Duindorp. Vanaf 1914 begon de gemeente serieuze plannen te maken voor de problemen in de

---

¹³⁵ *Het Vaderland*, 16 december 1929.

¹³⁶ *Scheveningsch Nieuwsblad*, 16 juli 1910.

Scheveningse woningbouw. Dit paste in de ontwikkeling waarbij de gemeente Den Haag de regie over de stadsplanning probeerde terug te krijgen. In de loop van de negentiende eeuw was de bevolking van de stad sterk toegenomen en de stad was ook steeds drukker geworden, met meer verkeer en bedrijvigheid.¹³⁷ Om weer controle te krijgen over met name de woonsituatie (al die mensen moesten immers een dak boven hun hoofd hebben) was al in 1890 de Dienst der Gemeentewerken opgericht, met architect I.A. Lindo als directeur. De pogingen van de gemeente om greep te krijgen op de volkshuisvesting werden ondersteund door de nationale Woningwet die in 1901 werd ingevoerd. Vanwege een gebrek aan financiële middelen duurde het echter tot 1914 voordat echt kon worden begonnen met hulp aan de Scheveningers. Overigens paste deze langzame start van de woningbouw onder de nieuwe Woningwet in een landelijk beeld. Pas vanaf 1907 begon het landelijke aantal woningwetwoningen te stijgen. Gedurende de Eerste Wereldoorlog viel de particuliere woningbouwsector voor een groot deel weg en kreeg de gemeentelijke woningbouw een extra impuls.¹³⁸

In 1914 kreeg de onderdirecteur van de Dienst der Gemeentewerken, Piet Bakker Schut, van wethouder J. Jurriaan Kok de opdracht een rapport te schrijven over de verbetering van de volkshuisvesting. Zijn conclusie was dat het vermeerderen van het aantal woningen voor arbeiders urgent was en dat de gemeente daarom moest ingrijpen.¹³⁹ Jurriaan Kok ondernam hierop actie, maar was binnen het college in de minderheid. Met een initiatiefvoorstel van raadslid Romeyn lukte het uiteindelijk om op 6 juni 1914 een raadsbesluit af te dwingen. Hierin werd onder andere besloten om op Scheveningen gemeentewoningen te gaan bouwen aan het Kolenwagenslag en aan de westkant het Afvoerkanaal (het latere Duindorp). In de stad zelf werd besloten tot de bouw van een woningcomplex nabij de Trekweg. Ook moesten de al bestaande saneringsplannen worden bespoedigd en tijdelijk onderdak worden gecreëerd voor mensen die hierbij hun huis moesten verlaten. Naast deze praktische plannen besloot de raad ook tot het oprichten van een Dienst der Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting (op 1 juli 1918). Hierdoor kwam alle overheidsbemoediging betreffende de volkshuisvesting op één plek terecht, met Bakker Schut als directeur.¹⁴⁰ Toen de ontwikkeling van de volkshuisvesting eenmaal goed op gang was gekomen en de eerste bewoners een feit waren, stelden Burgemeester en Wethouders een aparte stichting voor om de exploitatie van de woningen in goede banen te leiden. Dit werd de Stichting Centraal Woningbeheer.

Tussen 1900 en 1914 waren er in het Haagse bestuurlijk apparaat dus een aantal vernieuwingen aan de gang op het gebied van de huisvesting van arbeiders. De verbouwingen op Scheveningen en de bouw van Duindorp stonden daarmee niet op zichzelf, maar pasten in deze algemene Haagse ontwikkeling. Toch hadden de plannen met betrekking tot Scheveningen ook

---

¹³⁷ Stal, K. 'Ruimtelijke ontwikkeling' 30-31.

¹³⁸ Freijser, V. (red.) *Het veranderend stadsbeeld van Den Haag. Plannen en processen in de Haagse stedenbouw 1890-1990*. (Zwolle 1991) 47.

¹³⁹ Bakker-Schut, P. *De Volkshuisvesting te 's-Gravenhage 1914-1939* (Alphen aan den Rijn 1939) 32.

¹⁴⁰ Freijser, V. (red.) *Het veranderend stadsbeeld van Den Haag* 78.

specifieke kenmerken. De financiële situatie van de vissers speelde een belangrijke rol; vanwege de grote armoede en de lage huren die zij gewend waren konden de woningen niet op normale wijze worden geëxploiteerd. Directeur Bakker Schut schreef in 1938 een artikel over de sanering van Scheveningen. Hierin keek hij terug op het vernieuwingsproces. De moeilijke financiële situatie van de bevolking speelde hierin een belangrijke rol. Men wist van tevoren al dat de voormalige krotbewoners niet bij machte zouden zijn om marktconforme prijzen te betalen voor de nieuwe woningen.¹⁴¹ Uit de archieven van de stichting Centraal Woningbeheer blijken de moeilijkheden die dit met zich meebracht. De huren van de visserswoningen moesten laag blijven omdat de vissers weinig inkomen hadden en tot dan toe een lage huur hadden betaald. Het verschil in huur werd voor een deel betaald door de gemeente. Dit werd door Centraal Woningbeheer benoemd als ‘sociale achterlijkheids-bijdrage’.¹⁴²

Het verschil in huur tussen Scheveningse vissers en dat van overige arbeiders was echter geen ideale situatie. Uit de jaarverslagen van Centraal Woningbeheer blijkt dat men zich hier terdege van bewust was: *‘De huren der door onze Stichting beheerde visscherswoningen zijn belangrijk lager dan die van geheel dezelfde woningen van derden, ook in één en hetzelfde complex. [...] Het geeft evenwel aanleiding tot misstanden deze verschillen op den duur te handhaven. Tal van Scheveningers die aanvankelijk visschers waren, hebben een ander beroep gekregen. En er zijn vele niet-Scheveningers, met geringer inkomens, die wel huur moeten opbrengen, welke voor Scheveningers te zwaar wordt geacht. Op den duur zal dus dit onderscheid tussen visschers en anderen moeten vervallen. Dit kan echter niet anders dan zeer geleidelijk geschieden.’*¹⁴³ Het verhuren van woningen tegen een extra lage huur was een uitzondering die de gemeente moest maken voor de vissers die anders wellicht in de hofjes zouden blijven en zo de renovatie van het centrum van Scheveningen zouden belemmeren. Doordat de Scheveningse vissers een slechte financiële positie hadden, moest de gemeente het beleid dus wel op hen aanpassen om de problemen met betrekking tot de woningsituatie voldoende te kunnen oplossen. Het was echter ook risicovol om de huren blijvend te verlagen. Volgens Bakker Schut zou dit er op den duur toe kunnen leiden dat ondernemers de lonen van de vissers laag konden houden.¹⁴⁴

De ongelijkheid in huren leverde nog een extra probleem op als deze vissers besloten een andere baan te zoeken. Ze wilden namelijk liever niet verhuizen. Zo constateerde het dagelijks bestuur van Stichting Centraal Woningbeheer dat er een heel aantal oud-vissers inmiddels een baan op het land had gevonden die beter verdiende. Zij woonden echter nog steeds in een te goedkope woning. Deze oud-vissers waren bereid extra huur te betalen om in hun eigen woning en buurt te mogen blijven

---

¹⁴¹ Bakker-Schut, P. ‘De saneering van Oud-Scheveningen’ 144.

¹⁴² HGA *Toegangnummer*: 0573-01 Stichting Centraal Woningbeheer, *Inventarisnummer*: 10 jaarverslag 1925, 7.

¹⁴³ Ibid. De verhoging van de huren wordt in opvolgende jaarverslagen besproken, bijvoorbeeld ook in 1926 en 1928.

¹⁴⁴ Bakker-Schut, P. ‘De saneering van Oud-Scheveningen’ 144.

wonen.¹⁴⁵ Daarbij wist Centraal Woningbeheer ook niet goed waar deze mensen dan eventueel naartoe zouden moeten verhuizen: *‘Intussen hebben door de malaise in het visscherijbedrijf tal van visschers werk op het land gevonden. Het is niet bijlijk, dat deze in een visscherswoning tegen verminderde huur blijven wonen, terwijl het niet wel mogelijk is, gezien de grootte van hun gezinnen en hun mentaliteit, ze een woning tusschen de landmensen te geven.’*¹⁴⁶ Wat hier precies bedoeld werd met mentaliteit en landmensen is niet helemaal duidelijk. We hebben echter al eerder gezien dat de Scheveningse vissersbevolking het onderscheid tussen mensen die op het land of op zee werkten belangrijk achtten. Het lijkt er hier op dat de gemeente moeite deed om deze groepen gescheiden te houden, ook als het om oud-vissers ging.

De ideeën van de ambtenaren over de vissersbevolking hadden ook invloed op de exploitatie van de nieuw gebouwde woningen. De gemeentewoningen hadden volgens directeur Bakker Schut naast een zakelijke basis ook een sociale inslag.¹⁴⁷ Men wilde de arbeidersbevolking helpen hun woning behoorlijk te bewonen. In hoofdstuk twee werd al verwezen naar het gebrek aan opvoeding van de Scheveningse hofjesbewoners die hen in die vervuilde situatie zou hebben gebracht. Dit viel in het patroon van denken over heropvoeding van arbeiders. Na de Eerste Wereldoorlog werden deze ideeën in diverse steden, waaronder Den Haag, vertaald in gemeentelijk beleid. Er werden zelfs complexen gebouwd waarin de ‘a-sociale’ arbeiders konden worden heropgevoed tot nette burgers. Voor Den Haag werd dit ‘De Zomerhof’. Dit complex viel ook onder het beleid van Dienst der Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting en werd ten dele geëxploiteerd door Stichting Centraal Woningbeheer.¹⁴⁸ Dat de Scheveningse vissers niet aan de kritische blik van de gemeente ontkwamen, blijkt wel uit deze uitspraak van Bakker Schut in een opsomming over het karakter van de Scheveningse bevolking: *‘Deze bevolking is niet alleen in dezelfde groep van bedrijven werkzaam maar is voor een groot gedeelte ook onderling verwant: Scheveningers trouwen onder elkander, zoodat een beperkt aantal namen door honderden personen wordt gedragen [...] Het gevolg van deze inteelt is niet uitgebleven: het aantal gevallen waarin degeneratie-verschijnselen zijn waar te nemen, is vrij groot en het aantal a-sociale gezinnen is belangrijk.’*¹⁴⁹ Hoewel Bakker Schut dus spreekt van een groot aantal a-sociale gezinnen is hij echter niet ontevreden over de kwaliteit van bewoning door de Scheveningse vissers: *‘Niettegenstaande de jammerlijke woningtoestanden waaronder de Scheveningsche bevolking heeft geleefd en die uiteraard ook uit moreel oogpunt fatale gevolgen hebben gehad, is de wijze van bewoning over het algemeen te roemen: dikwijls worden de ergste*

---

¹⁴⁵ HGA Toegangsnummer 0573-01 Stichting Centraal Woningbeheer, *Inventarisnummer*: 6 Notulen Dagelijks bestuur 25 feb 1927, er worden geen aantallen genoemd.

¹⁴⁶ Ibid. *Inventarisnummer* 1 Notulen Algemeen Bestuur 25 maart 1927.

¹⁴⁷ Bakker-Schut, P *De Volkshuisvesting te 's-Gravenhage* 96.

¹⁴⁸ Dercksen, A. en L. Verplanke *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding* 25.

¹⁴⁹ Bakker-Schut, P. ‘De saneering van Oud-Scheveningen’ 140.

*krotten nog zeer behoorlijk bewoond. [...] de bewoning van de krotwoningen te Scheveningen is in vergelijking tot die in soortgelijke wijken in de stad toch alleszins bevredigend.*¹⁵⁰

Toch was er volgens Centraal Woningbeheer nog veel te leren voor de bevolking in de nieuwe woningcomplexen (overigens gold dit ook voor de bewoners van het complex aan de Trekweg in Den Haag zelf). Daarom werden woninginspectrices aangesteld die op een nette en ordelijke bewoning zouden toezien, maar ook toezicht zouden houden op de wijze van bewoning (bijvoorbeeld of de kinderen wel gescheiden sliepen en of er geen kostgangers werden gehouden). Daarbij konden de inspectrices de bewoners bijstaan met goede raad. Het was hierbij belangrijk dat de inspectrices vrouwen waren want anders zou de sociaalpedagogische waarde van de overheidswoningen verloren gaan.¹⁵¹ In een boekje waarin herinneringen aan Duindorp staan opgetekend, vertelt één van de bewoners die in Duindorp opgroeide, hoe zijn moeder heel zenuwachtig werd als hij kattenkwaad had uitgehaald. Zij was namelijk bang dat ‘de juffrouw van de gemeente’ er van zou horen en dat er dan consequenties zouden volgen.¹⁵²

In 1939 was er een discussie over het wel of niet plaatsen van een badhuis in Scheveningen. Dit vraagstuk gaf aan hoe er over de vissersfamilies werd gesproken. Binnen de stichting Centraal Badbeheer, die verantwoordelijk was voor de exploitatie van de openbare badhuizen in Den Haag, hadden sommige leden twijfels over het plaatsen van een badhuis in Duindorp omdat de bevolking deze toch niet zou gaan gebruiken. Anderen waren echter overtuigd van het sociale nut. De stichting liet aan Centraal Woningbeheer weten: *‘Andere leden merkten daarentegen op, dat men hier met een conservatief deel der bevolking heeft te maken, dat het nut van regelmatig baden nog niet inziet en het in het algemeen met de zindelijkheid niet zoo nauw neemt. Deze omstandigheden, aldus bedoelde leden, wettigen juist het bouwen van een badhuis, omdat men de visschersgezinnen, die het grootste deel van de bevolking van Duindorp uitmaken, het nut van baden moet leeren.*¹⁵³ De stichting Centraal Woningbeheer was het hier zeer mee eens en adviseerde wel een badhuis te bouwen: *‘Wij merken in dit verband nog op, dat in de mentaliteit der Scheveningsche visschersbevolking in de laatste jaren geleidelijk een aanzienlijke wijziging is gekomen. De algemeene ontwikkeling is op een hooger peil gekomen. De verbetering der woningtoestanden heeft in niet geringe mate er toe bijgedragen om in den lichamelijken en zedelijken toestand van deze langen tijd achterlijke bevolkingsgroep vooruitgang te brengen.*¹⁵⁴

Het zedelijke peil van de vissersbevolking in Scheveningen werd dus met kritische blik gevolgd door de gemeentelijke instanties. De discussie rondom het badhuis is hiervan slechts een voorbeeld. De vissersgezinnen uit Scheveningen waren overigens geen uitzondering. Ook andere

---

¹⁵⁰ Bakker-Schut, P. ‘De saneering van Oud-Scheveningen’ 140-142.

¹⁵¹ Bakker-Schut, P. *De Volkshuisvesting te 's-Gravenhage* 96-97.

¹⁵² Geerst-Den Dulk, K., *Duindorp twintigste eeuw: Bakermat van vele Scheveningers* (Den Haag 2004) 23.

¹⁵³ HGA *Toegangnummer: 0573-01 Stichting Centraal Woningbeheer, Inventarisnummer: 271 Dossier badhuis*, brief 3 juli 1939.

¹⁵⁴ *Ibid.* brief 28 september 1939.

Haagse arbeiders werden gecontroleerd. Omdat op Scheveningen echter zoveel vissersgezinnen bij elkaar woonden is het voorstelbaar dat de gemeentelijke instanties deze mensen extra in de gaten wilden houden. Het is goed om te bedenken dat niet alleen de gemeente kritisch was over de opvoeding van de Scheveningse vissersgezinnen. In hoofdstuk twee zagen we in een reactie op het woningvraagstuk immers dat sommige inwoners van Scheveningen zelf hier ook hun twijfels over hadden. Vanuit de gemeente lijkt men echter wel met een zekere tevredenheid te spreken over het niveau van opvoeding van de inwoners. Bakker Schut noemde de wijze van bewoning ‘bevredigend’ en ook met betrekking tot het badhuis zag men vooruitgang in het zedelijke peil. Men geloofde dat heropvoeding van de vissersbevolking in dit geval mogelijk was. Het zou interessant zijn om te weten hoeveel Scheveningse gezinnen er in heropvoedingstrajecten zijn opgenomen. Bijvoorbeeld hoeveel mensen uit Scheveningen er in de Zomerhof geplaatst werden. Het is echter niet gelukt deze informatie te achterhalen.

De gematigd positieve houding van de gemeentelijke instanties ten aanzien van het zedelijk peil van de Scheveningse bevolking neemt echter niet weg dat het voor de Scheveningers duidelijk was dat zij met een kritische blik werden gevolgd. Dit zal ook effect hebben gehad op de manier waarop Scheveningers hun positie in Den Haag beleefden. In het boek *Kooplui, kermisklanten en andere woonwagenbewoners* laat historica Annemarie Cottaar zien hoe het proces van minderheidsvorming en stigmatisering met betrekking tot woonwagenbewoners in de Nederlandse samenleving is verlopen.¹⁵⁵ Zij maakt hierbij gebruik van twee begrippen: positieverwerving en positietoewijzing. Onder positieverwerving worden kenmerken en eigenschappen verstaan waarover de etnisch-culturele groep zelf beschikt en die een factor kunnen zijn in het verwerven van een bepaalde maatschappelijke positie. Bij positietoewijzing gaat het om kenmerken en eigenschappen waar de groep weinig of geen invloed op kan uitoefenen maar die wel invloed hebben op hun maatschappelijke positie. Een voorbeeld hiervan is de invloed van de overheid op bijvoorbeeld de huisvesting van de etnisch-culturele groep.¹⁵⁶ Het proces van minderheidsvorming is volgens Cottaar dus tweezijdig. De groep kan een aantal factoren zelf beïnvloeden, maar een aantal factoren ook niet.

Voor Scheveningen is deze benadering toepasbaar wanneer we de stad Den Haag bekijken als een samenleving op microniveau. Het valt te verdedigen dat de Scheveningse inwoners in deze periode in bepaalde opzichten als minderheid werden beschouwd.¹⁵⁷ De mening van de Haagse gemeente over

---

¹⁵⁵ Cottaar, A. *Kooplui, kermisklanten en andere woonwagenbewoners*. vgl Penninx, R. *Minderheidsvorming en emancipatie. De balans van kennisverwerving ten aanzien van immigranten en woonwagenbewoners* (Gouda 1988).

¹⁵⁶ Cottaar, A. *Kooplui, kermisklanten en andere woonwagenbewoners* 2-3.

¹⁵⁷ Rinus Penninx definieert een minderheid als: ‘een groep waarvan de leden over generaties heen het behoren tot die groep prioriteit geven boven andere sociale indelingen of die door (grote delen van) de samenleving als een primair aparte groep beschouwd wordt, waarvan de meeste leden steeds een lage maatschappelijke positie innemen, en die daardoor en mede door haar getalsmatige minderheidspositie weinig macht en invloed in de samenleving kan uitoefenen.’ : Penninx, R. *Minderheidsvorming en emancipatie* 48. Met name voor de Scheveningse vissersbevolking zijn deze criteria verdedigbaar.

de Scheveningse gezinnen was van belang voor hun maatschappelijke positie. In de Haagse samenleving hadden zij een aparte positie ten opzichte van andere Haagse inwoners. Door hun verbondenheid met het oude dorp Scheveningen en hun werkzaamheden in de visserij werden ze door gemeentelijke instanties anders behandeld. Dit ‘anders’ was niet per se een negatief oordeel. In vergelijking met andere Haagse arbeiders worden de vissergezinnen in beleidsstukken soms ook als voorbeelden van positief gedrag opgevoerd, maar er werd in de discussies over bijvoorbeeld de woonsituatie wel onderscheid gemaakt tussen ‘gewone’ arbeiders en vissers.

Annemarie Cottaar laat in haar boek zien dat voor woonwageneigenaren de maatschappelijke positietoewijzing vooraf ging aan positieverwerving.¹⁵⁸ Voor Scheveningen valt te betogen dat de verschillende processen van positieverwerving en toewijzing elkaar juist wederzijds beïnvloedden. De modernisering zorgde ervoor dat de stad Den Haag veel meer invloed kreeg op de positietoewijzing, bijvoorbeeld door middel van het woningbeleid en de ideeën daarover. Vóór de modernisering onderscheidden de Scheveningers zich echter al door hun woonplaats en beroepskeuze. Deze factoren beïnvloedden het proces van positietoewijzing door de gemeente Den Haag. Op deze manier werd minderheidsvorming versterkt en de scheiding tussen Scheveningers en Hagenaars scherper. Het feit dat er al positieverwerving was voorafgegaan aan positietoewijzing maakte het effect van dit laatste niet minder groot.

Positietoewijzing door middel van het beleid met betrekking tot de woonomstandigheden had voornamelijk betrekking op de vissersfamilies in Scheveningen. Zij waren echter niet de enigen die last hadden van een veroordelende houding vanuit Den Haag. Alle inwoners van Scheveningen werden af en toe met achterdocht bekeken. Dit blijkt onder andere uit een brief geschreven aan het Haags Crisiscomité. Dit comité was de Haagse afdeling van het Nationaal Crisis Comité, dat tot doel had de bevolking die was getroffen door de economische crisis van de jaren dertig te steunen. Dit gebeurde onder andere door het geven van steun als daar aanvragen voor binnen kwamen. Bij de correspondentie van het comité zijn niet alleen veel aanvragen tot steun aangetroffen, maar ook klachten van Haagse inwoners die vonden dat andere gezinnen ten onrechte steun zouden ontvangen. Over deze klachten werd soms navraag gedaan, bijvoorbeeld bij een vakvereniging. Op 4 februari 1932 schreef een onbekende vertegenwoordiger van de Haagse Bestuurdersbond: *‘In antwoord op Uw schrijven dd. 3 dezer, deel ik U mede, dat ik in den loop der jaren al heel wat verhaaltjes gehoord heb, als in Uw brief worden weergegeven. [...] Er is dus in het algemeen voorzichtigheid geboden, wanneer klachten als deze worden ingebracht. Dubbel voorzichtig moeten wij zijn, wanneer die klachten komen van Scheveningers. Het mag wel als bekend worden verondersteld, dat Scheveningers, ook de reeders en meer gegoeden niet uitgezonderd, ontzettend kunnen liegen en overdrijven.*¹⁵⁹ De auteur van deze brief stak niet onder stoelen of banken hoe hij over Scheveningers dacht. Opvallend is

---

¹⁵⁸ Cottaar, A. *Kooplui, kermisklanten en andere woonwageneigenaren* 273.

¹⁵⁹ HGA Toegangsnummer: 0491-01 Haagsch Crisiscomité, *Inventarisnummer*: 6 Ingezonden Stukken 4 februari 1932.

dat hij expliciet verwijst naar reders en andere inwoners die het beter hebben. Dit is wellicht te verklaren doordat de Haagse Bestuurdersbond als vakvereniging ook vissers vertegenwoordigde. Helaas is de brief die aanleiding gaf tot dit schrijven niet bewaard gebleven. Het is echter voorstelbaar dat de schrijver reageerde op een klacht betreffende een vissersgezin, ingediend door een reder of een Scheveningse niet-visser. Het is ook opvallend dat hij ervan uit gaat dat iedereen wel weet wat voor soort mensen Scheveningers eigenlijk zijn. Zijn mening is wat hem betreft blijkbaar heel normaal.

Het proces van minderheidsvorming door positieverwerving en positietoewijzing zal zeker invloed hebben gehad op de beleving van groepsidentiteit door Scheveningse inwoners. Het idee dat de huisvesting voor vissersgezinnen een bepaalde sociaalpedagogische waarde moest hebben en de aanwezigheid van woninginspectrices zijn impliciete veroordelingen van de inwoners. Ze voldeden volgens de betreffende instanties blijkbaar niet aan de stadse normen. Afgaande op de brief van de Haagse Bestuurdersbond heersten er ook algemene vooroordelen over Scheveningers. Ook het verwijt van incest kwam meerdere keren terug in diverse beleidsstukken, bijvoorbeeld bij Piet Bakker Schut.¹⁶⁰ Het is voorstelbaar dat dit soort ideeën het proces van groepsvorming beïnvloedden. Al eerder hebben we besproken hoe groepsidentiteit zich met name vormt op het moment dat twee verschillende groepen met elkaar in aanraking komen. Mensen willen immers graag bij een groep horen. Als de Scheveningers niet bij Den Haag konden horen, hadden ze in ieder geval elkaar nog. Het is dus niet zo vreemd dat de eerder aangehaalde journalist van het *Scheveningsch Nieuwsblad* constateerde dat de Scheveningers zichzelf meer beschouwden als inwoners van hun eigen dorp dan als inwoners van de achtste wijk van Den Haag.¹⁶¹

Deze beweging zou een verklaring kunnen zijn voor de nadruk op de eigen cultuur die in Scheveningen en Duindorp soms naar voren kwam. Hiermee kon men zich immers onderscheiden van de stadsbevolking. Tot op de dag van vandaag wordt de Scheveningse folklore in ere gehouden. Al eerder in dit hoofdstuk zagen we dat dit in tegenstelling tot plaatsen als Marken en Volendam niet uitsluitend aan commerciële impulsen viel toe te schrijven.¹⁶² Het oordeel vanuit Den Haag dat Scheveningers ‘anders’ zouden zijn, zou hier een belangrijke oorzaak van kunnen zijn. In de loop van de tijd heeft de positietoewijzing op zijn beurt weer invloed gehad op de positieverwerving van de Scheveningers. Men is het eigene extra gaan benadrukken. Een voorbeeld hiervan is de hedendaagse aandacht voor genealogie op Scheveningen. De steeds terugkerende beschuldiging van incest in de

---

¹⁶⁰ Behalve in de discussie over het woningvraagstuk, werd dit bijvoorbeeld ook genoemd in een rapport over de toekomst van de Scheveningse visserij. De Inspecteur voor de Scheepvaart voor de visschershaven dhr. P.S. van 't Haaff beklagt zich over de Scheveningse matrozen: ‘*De matrozen-visschers zijn zelf wel goed, maar het is de vraag of het Katwijkse type niet beter is en een deel der Scheveningers niet aan de verslapping lijdt, die een gevolg is van huwelijken in engen kring.*’

HGA Toegangsnummer: 0476-01 Archief van de Commissie voor het Scheveningse visserijbedrijf 1926-1927 Inventarisnummer 2, Correspondentie. Rapport van onderhoud met de inspecteur voor de Scheepvaart voor de visschershaven dhr. P.S. van 't Haaff (ongedateerd).

¹⁶¹ *Scheveningsch Nieuwsblad*, 16 juli 1910.

¹⁶² Aan het begin van de twintigste eeuw was dit in ieder geval niet het geval, de hedendaagse aandacht voor bijvoorbeeld Vlaggetjesdag of het Schevenings Vrouwenkoor heeft wellicht iets meer met commercie en aandacht voor de badplaats te maken.

beleidsstukken van het begin van de twintigste eeuw zou hier de oorzaak van kunnen zijn. De genealogie besteedt op een positieve manier aandacht aan de steeds terugkerende familienamen op Scheveningen. De grote hoeveelheid families met dezelfde achternaam kunnen haast alleen verklaard worden vanuit inteelt in het verleden. Het genealogisch onderzoek benadrukt echter juist de positieve kant van een echte Scheveningse achternaam, namelijk het bewijs dat je voorouders daadwerkelijk uit Scheveningen afkomstig waren. Ook de bijnamen cultuur geeft positieve aandacht aan de gemeenschappelijke familienamen. Op fora worden de verschillende bijnamen en hun herkomst bijgehouden en bediscussieerd.¹⁶³

Een ander voorbeeld is de nadruk die werd gelegd op de geschiedenis van Scheveningen. Ook de mensen die het oude dorp hadden verlaten en naar Duindorp waren verhuisd bleven hierin geïnteresseerd. Een voorbeeld hiervan waren de tentoonstelling en lezingen die in 1936 door Clubhuis Duindorp werden georganiseerd. Het onderwerp was de geschiedenis van oud-Scheveningen. De lezingen en de tentoonstelling werden druk bezocht. *Het Vaderland* berichtte: *'Dat in Scheveningen wel een sterke historische zin en gehechtheid aan het oude bestaat, is ook op dezen avond weer bewezen!'*¹⁶⁴

---

¹⁶³ Een voorbeeld van een bijnaam die werd gebruikt was 'Van de Golie'. Deze bijnaam gold voor een tak van de familie Dijkhuizen waar iedereen lang was, daarom werden zij vernoemd naar de bijbelse Goliath. Er was echter ook een meneer Dijkhuizen die 'Stok de Schotse blaasemaker' werd genoemd, omdat hij met een stok liep en Schotse blazen maakte aan boord van een schip. Ook was er een meneer Dijkhuizen die 'De Zwemmert' werd genoemd omdat hij van een schip naar de kant moest zwemmen om een touw te bevestigen aan de paarden die het schip het land op konden trekken.

http://www.htmfoto.net/Scheveningen/SCH37/Familie_en_bijnamen_op_familienaam.php

¹⁶⁴ *Het Vaderland*, 4 april 1936.

Conclusie

De periode tussen 1900 en 1940 bleek voor Scheveningen een dynamische tijd. De leefomgeving van de Scheveningers was op meerdere gebieden aan sterke veranderingen onderhevig. De ontwikkelingen concentreerden zich met name op het gebied van de visserij, de renovaties in het centrum van het dorp en de aansluiting met Den Haag. Deze dynamiek zal voor alle Scheveningers op een of andere manier hebben gezorgd voor verandering in hun dagelijks leven. In het Scheveningen van vlak voor de Tweede Wereldoorlog zagen de bewoners niet langer bomschuiten op het strand maar loggers in de haven. De inwoners die iets meer te besteden hadden, reden per tram naar Den Haag om inkopen te doen. Ook liep men niet meer met dichtgeknepen neus door de nauwe straten met hofjes maar speelden de kinderen op de speelplaatsen in Duindorp. Tot nu toe was het effect van deze veranderingen op de Scheveningse samenleving nog niet onderzocht. Dit is echter wel een interessant vraagstuk, omdat de structurele veranderingen ook invloed hadden op de sociale verhoudingen in het dorp. De moderniseringsbeweging zorgde er bijvoorbeeld voor dat reders en vissers scherper tegenover elkaar stonden, dat de stad Den Haag op bestuurlijk niveau meer invloed uitoefende op wat er in Scheveningen gebeurde en dat de verschillen tussen Scheveningers duidelijker werden afgebakend.

In dit onderzoek is bekeken hoe de Scheveningse groepsidentiteit zich onder invloed van de moderniseringsbeweging heeft ontwikkeld. Deze vraag is met name van belang omdat de inwoners van Scheveningen zich vandaag de dag bijzonder interesseren voor hun gemeenschappelijke verleden. De (oud-)Scheveningers voelen zich erg verbonden met hun dorp en met elkaar. Vaak gaat deze verbondenheid gepaard met een impliciete historische rechtvaardiging van dit gevoel. Het is daarom goed om bestuderen hoe de Scheveningers zich in het verleden tot elkaar verhielden. Om de Scheveningse groepsidentiteit nader te bestuderen is per moderniseringsbeweging gekeken naar hoe de ontwikkelingen verliepen en welke invloed deze hadden op de sociale structuur van Scheveningen.

In het eerste hoofdstuk van dit stuk stond de modernisering van de visserij centraal. De toenemende industrialisering van het oude ambacht veroorzaakte een proletarisering van de Scheveningse vissers. De vissers werden in toenemende mate afhankelijk van de reders. Deze beweging was eveneens waar te nemen in andere vissersgemeenschappen, bijvoorbeeld op Texel. Een lokale factor die het proces op Scheveningen ingrijpend maakte, was de verbondenheid van de Scheveningse reders met het dorp en het bestaan van vele kleine rederijen. De bloei van het visserijbedrijf plaatste de vissers en reders in toenemende mate tegenover elkaar. De verwijdering tussen de Scheveningers die zich met de visserij bezighielden, kwam onder andere tot uiting in het aantal stakingen in het visserijbedrijf. Vissers gingen zich organiseren in vakverenigingen en konden op die manier stakingen organiseren. Hierbij maakte de aard van het beroep het voor sommige vissers lastig hun positie te bepalen. Schippers genoten een hogere mate van vertrouwen van de reder, maar

waren tegelijkertijd onderdeel van dezelfde bemanning als de matrozen waarmee ze weken aan boord van hetzelfde schip verbleven. Ondanks het feit dat veel inwoners van Scheveningen zich met visserij bezighielden, een beroep dat ondanks de modernisering bleef bestaan, was er een sterke sociale verdeeldheid onder hen.

Deze verdeling zien we ook terug in de woonomstandigheden in het dorp, die behandeld werden in het tweede hoofdstuk. De arme vissers woonden bij elkaar in het centrum van Scheveningen. De modernisering zorgde ervoor dat hun slechte leefomstandigheden zichtbaar werden voor de Scheveningers die beter af waren. De schippersgezinnen woonden niet in de hofjes maar bezaten vaak een eigen huis tussen de kleine ondernemers. Op die manier bestond er dus een ruimtelijke scheiding tussen arm en rijk. Deze scheiding werd groter door de uitvoering van renovaties. Een gunstig resultaat was dat de armste inwoners van Scheveningen werden weggehaald uit de slechte leefomstandigheden waarin zij verkeerden. Door de verhuizingen naar Duindorp nam de ruimtelijke afstand tussen arm en rijk echter ook toe. In dit hoofdstuk hebben we ook gezien dat sociale verhoudingen op Scheveningen niet alleen een onderscheid tussen arm en rijk kenden, maar dat er ook onderscheid bestond tussen de verschillende beroepsgroepen. Een belangrijk criterium leek hierbij te zijn of de beroepen wel of niet op zee werden uitgeoefend. Zo bestond er een onderscheid tussen land- en zee-Scheveningers. Dit onderscheid was belangrijker dan het gemeenschappelijke gevoel van armoede. Een verklaring hiervoor is het feit dat de gezinnen van zee-Scheveningers eenzelfde risico deelden wanneer de mannen op zee waren. Dit zorgde voor verbroedering.

De eerste twee moderniseringsbewegingen hadden min of meer hetzelfde effect op de groepsidentiteit van Scheveningers. Door een gebrek aan bronnen is het lastig om aan te geven op welke manier de verschillende sociale groepen op Scheveningen zich verbonden voelden met het dorp. Wel is bestudeerd hoe zij zich tot elkaar verhielden. Tussen de verschillende sociale categorieën bestond grote verscheidenheid. Af en toe werden deze sociale verschillen een moment overstegen door een besef van gemeenschappelijkheid. Een voorbeeld hiervan was de gehechtheid van de reders aan het dorp Scheveningen. Het was voor hen makkelijker geweest hun bedrijf in een havenplaats te vestigen, maar zij bleven hun geboortegrond trouw. Een ander voorbeeld is de vereniging Scheveningens Belang, die opkwam voor de vissers die uit hun huis werden gezet bij de onbewoonbaarverklaringen op grond van de Woningwet. De modernisering zorgde er in het algemeen echter voor dat de verschillen tussen de Scheveningers groter en zichtbaarder werden.

De moderniseringsbeweging die werd besproken in het derde hoofdstuk bestond uit het aaneengroeien met de stad Den Haag, de opkomst van het badtoerisme en de toenemende bestuurlijke invloed van Den Haag op Scheveningen. Het directe effect van deze ontwikkelingen op het leven van de Scheveningers was minder groot. Het had echter wel invloed op de maatschappelijke positie van de Scheveningers. Zij werden immers opgenomen in de stad Den Haag, maar hadden daarbij wel een andere positie dan de overige Hagenaars. Deze positie werd aan de ene kant bepaald door factoren waarop de Scheveningers zelf invloed hadden, zoals hun verbinding met de visserij en de onderlinge

bevolkingsstructuur. Deze elementen konden de Scheveningers zelf beïnvloeden, ze vallen daarom onder positieverwerving. De Scheveningse inwoners konden echter geen invloed uitoefenen op de manier waarop zij door andere Hagenaars werden bekeken. Dit valt daarom in de categorie positietoewijzing. Door de groeiende bestuurlijke invloed van Den Haag op Scheveningen, en de toenemende contacten tussen het dorp en de stad werd deze visie steeds belangrijker. We hebben gezien dat de Haagse bestuurlijke instanties de inwoners van Scheveningen beschouwden als ‘anders’ dan de overige inwoners van Den Haag en dat dit hun beleid beïnvloedde. Het is aannemelijk dat deze positietoewijzing de Scheveningse groepsidentiteit versterkte. Vanuit Den Haag werden zij immers aan elkaar gelijkgesteld en gezien als ‘Scheveningers’. Ondanks de vele sociale verschillen op Scheveningen was er hierdoor ruimte voor de constructie van een gemeenschapsgevoel. Dit gevoel is zich door de jaren heen, ook na de Tweede Wereldoorlog, blijven ontwikkelen.

Ondanks alle sociale verschillen die er tussen hen bestonden zaten de Scheveningers uiteindelijk allemaal in ‘hetzelfde schuitje’. De aanwezigheid van de stad Den Haag was dus een belangrijke lokale factor die Scheveningen onderscheidde van andere vissersdorpen en welke de Scheveningse groepsidentiteit beïnvloedde.

Tijdens dit onderzoek zijn een aantal vragen onbeantwoord gebleven. Zo is er vanwege tijdgebrek bijvoorbeeld te weinig aandacht voor de positie van vrouwen in dit vraagstuk. Hier zou, bijvoorbeeld doormiddel van interviews, nog nader onderzoek naar kunnen worden gedaan. Ook de verhouding tussen de badplaats en het vissersdorp blijft nagenoeg onbelicht, evenals de rol van het religieuze leven op Scheveningen. Deze factoren moeten ook een belangrijke invloed hebben gehad op de Scheveningse groepsidentiteit en zijn het daarom waard om verder onderzocht te worden. Ook omdat deze factoren Scheveningen waarschijnlijk onderscheiden van andere vissersplaatsen. Het zou daarom interessant zijn om meer onderzoek te doen naar groepsidentiteit bij Nederlandse vissers uit deze periode. Door zulk soort onderzoek zal er meer onderscheid mogelijk zijn tussen lokale kenmerken en algemene trends. Daarbij is het ook interessant om te kijken naar hoe de Scheveningse groepsidentiteit zich na de Tweede Wereldoorlog ontwikkelde. Hoewel Scheveningen en Duindorp in de oorlog door de Duitsers grotendeels werden ontruimd keerden de meeste inwoners na de bevrijding weer terug. In deze jaren werd de wijk Duindorp verder ontwikkeld en kwam er vanuit de overheid meer aandacht voor maatschappelijk werk. Deze ontwikkelingen kunnen een interessant perspectief bieden op de manier waarop de Haagse overheid aankeek tegen Scheveningers.

Naast historisch vervolgonderzoek zou het ook interessant zijn om verder te kijken naar het hedendaagse Scheveningse groepsgevoel. De verbondenheid met het dorp die inwoners en oud-inwoners tonen is opmerkelijk. Daarbij komt de vele aandacht voor de eigen geschiedenis. Hierbij is echter wel een zekere tweeslachtigheid op te merken. Vanuit amateurhistorisch oogpunt is er veel aandacht voor de geschiedenis van het dorp. Professionele historici hebben er echter nauwelijks over geschreven. Dit is niet verwonderlijk in verband met de moeizame zoektocht naar bronnen. Het is de

vraag waarom er zo weinig bronnenmateriaal bewaard is gebleven uit Scheveningen in deze periode. Het is enerzijds te verwachten dat vissers wellicht minder geschoold waren en zodoende minder schriftelijk materiaal hebben nagelaten. Er is in de archieven echter ook weinig bewaard gebleven van de rederijen die op Scheveningen bestonden, of van de meer georganiseerde arbeidersbeweging die in deze periode ook het licht zag en waarvan uit andere plaatsen wel archiefmateriaal bewaard is gebleven. Bovendien laat het privéarchief van mevrouw Joke Visser zien dat in ieder geval in het geval van haar grootouders juist wel veel geschreven werd door vissers op de schepen. Zowel brieven aan huis als privé-overdenkingen in dagboeken. Het is zeer goed voorstelbaar dat er op de zolders van hedendaagse Scheveningers nog meer materiaal te vinden is. Misschien kan er een poging worden ondernomen dit materiaal te verzamelen en op die manier aanvullend onderzoek te doen. Zo bekeken moet er een andere verklaring zijn voor het gebrek aan bronnenmateriaal. Ook betreffende deze vragen is het wellicht interessant om te kijken naar de houding vanuit Den Haag ten aanzien van Scheveningen in de periode na de Tweede Wereldoorlog. Wellicht was men in die tijd minder geïnteresseerd in het bewaren van de Scheveningse cultuur. In ieder geval biedt de geschiedenis van Scheveningen, mits het bronnenprobleem kan worden omzeild, nog genoeg aanknopingspunten voor verder historisch onderzoek.

Literatuuroverzicht

Archieven

Haags Gemeente Archief (HGA)

Archief van de Commissie voor het Scheveningse visserijbedrijf 1926-1927 *Inv. nummer 0476-01*

Archief van het Comité verongelukte Scheveningse vissers 1919-1922 *Inv. nummer 0144-01*

Archief van het Gemeente bestuur van S'-Gravenhage *Inv. nummer 0353-01*

Archief van de Gemeentelijke Dienst Stadsontwikkeling Volkshuisvesting *Inv. nummer 0487-01*

Archief van het Haagsch crisiscomité *Inv. nummer 0491-01*

Archief van de Stichting Centraal Woningbeheer *Inv. nummer 0573-01*

Archief van de Vereniging Scheveningens belang *Inv. nummer 0724-01*

Prive Archief Joke Visser (ongeïventariseerd)

Diverse brieven en foto's

Periodieken

De Havenbode

Het Scheveningsch Nieuwsblad

Het Vaderland

De Rotterdamse Courant

Interviews

Mevrouw Joke Visser, 25 maart 2011

Mevrouw Nel Noordervliet-Jol, 14 april 2011

Literatuur

Anderson, B. *Imagined Communities* (Londen 1991).

Anoniem *Wat is Scheveningen, en wat zou Scheveningen kunnen zijn?* (Den Haag 1851).

Baarda, R. *Een eeuw Cornelis Jolstraat* (Scheveningen 2005).

Bakker-Schut, P. *De Volkshuisvesting te 's-Gravenhage 1914-1939* (Alphen aan den Rijn 1939).

Bakker-Schut, P. 'De saneering van Oud-Scheveningen' in *Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw* 19 (1938) 9 137-148 en 10 170-178.

Bruijn, M (red.) *Zo was Duindorp : Duindorpers vertellen zèlf hun geschiedenis* (Den Haag 2008)

- Bourdieu, P. 'Social space and symbolic power' in *Sociological theory* 7 (1989) 1 14-25.
- Bourke, J. *Working-class cultures in Britain 1890-1960. Gender, class and ethnicity* (London 1994)
- Cohen, A. *The symbolic construction of community* (New York 1982).
- Cottaar, A. *Kooplui, kermisklanten en andere woonwagenbewoners. Groepsvorming en beleid 1870-1945* (Amsterdam 1996).
- Cornips, L en I. Stengs 'Regionale identiteit. Locale beleving van wie we zijn' in: *Idee: Wetenschappelijk tijdschrift D66*: 31 (2010) 5 10-13.
- Dercksen, A. en L. Verplanke *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970* (5^e druk, Amsterdam 2001).
- Doorn, M. van, *Het leven gaat er een lichten gang – Den Haag in de jaren 1919-1940* (Zwolle 2002).
- Dongen, A. van (red.) *Door Scheveningen verbonden* (Scheveningen 2008).
- Freijser, V. (red.) *Het veranderend stadsbeeld van Den Haag. Plannen en processen in de Haagse stedebouw 1890-1990*. (Zwolle 1991).
- Gans, H. *The Urban villagers* (Expanded edition New York 1982).
- Geerst-Den Dulk, K., *Duindorp twintigste eeuw: Bakermat van vele Scheveningers* (Den Haag 2004).
- Gelder, H.E. van 'Scheveningen' in: H.E. van Gelder (red.) *'s Gravenhage en Scheveningen* (Den Haag 1913) 165-174.
- Ginkel, R. van 'De verbeelding van "Hollands vissersvolk". Visuele cultuur en het folkloristische cliché van Marken en Volendam' in *Sociologie* 5 (2009) 1 2-26.
- Ginkel, R. van *Elk vist op zijn tij. Een Zeeuwse maritieme gemeenschap, Yerseke 1870-1914* (Walburg 1991).
- Ginkel, R. van *Tussen Scylla en Charybdis. Een ethohistorie van Texels vissersvolk (1813-1932)* (Amsterdam 1993).
- Ginkel, R. van *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland* (Den Haag 1999).
- Heijer, H. den *Scheveningse haringvissers. Een geschiedenis van de Scheveningse Haringvisserij tot aan de Tweede Wereldoorlog* (Scheveningen 1987).
- Hondius, G.L. *Het Van Stolkpark. De geschiedenis van een 'Rotterdams' buurtje tussen Scheveningen en Den Haag* (Den Haag 1978).
- Nieuwenhuize, H. van 'Schuit(je) varen. De opkomst van de Scheveningse visserij (1870-1904) en de ontwikkeling van de bomschuit' in *Netwerk. Jaarboek visserijmuseum* 2005 23-35.
- Nijs, T. de & J. Sillevius (ed.) *Den Haag: Geschiedenis van de Stad, Negentiende en Twintigste eeuw* (Zwolle 2005).
- Noordervliet-Jol, N. *Kroniek van Scheveningen* (Rijswijk 1997).
- Penninx, R. *Minderheidsvorming en emancipatie. De balans van kennisverwerving ten aanzien van immigranten en woonwagenbewoners* (Gouda 1988).

- Poldervaart, A. 'Van vrije vis naar quota op de dis: de Hollandse zeevisserij sinds het midden van de negentiende eeuw' in: E. Beukers (ed.) *Hollanders en het water: twintig eeuwen strijd en profijt, dl 2* (Hilversum 2007) 354-382.
- Regt, A. *de Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid – Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940* (Meppel 1984).
- Slechte, H. *De modernisering. Leven en werken op Scheveningen 1880-1920* (Rijswijk 1994).
- Spaans, P. *Tachtigers van Scheveningen* (Den Haag 1982).
- Spaans, P. en G. van der Toorn, *Vertel mij wat van Scheveningen...*, (Den Haag/Scheveningen 1998).
- Stal, K. 'Ruimtelijke ontwikkeling' in: Nijs, T. de & J. Sillevius (ed.) *Den Haag: Geschiedenis van de Stad, Negentiende en Twintigste eeuw* (Zwolle 2005) 11-57.
- Stegeman, J. 'Eigen meester, niemands knecht. Scheveningse visverkoopsters vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw' in: Backerra, F. (e.a.) *Vrouwen van het land. Anderhalve eeuw plattelandsvrouwen in Nederland* (Zutphen 1989) 81-96.
- Stokvis, P.R.D. *De wording van modern Den Haag. De stad en haar bevolking van de Franse tijd tot de Eerste Wereldoorlog* (Zwolle 1987).
- Taylor, L.J. *Dutchmen on the Bay. The Ethnohistory of a contractual community* (Philadelphia 1983).
- Vermaas, J.C., *Geschiedenis van Scheveningen* (Den Haag 1926).
- Velden, S. van der *Stakingen in Nederland: Arbeidersstrijd 1830-1995* (Amsterdam 2000).
- Voort, J. P. van der 'Sociale Aktie in het zeevisserijbedrijf 1890-1940' in: *Mededelingen van de Nederlandse vereniging voor de zeegeschiedenis* (1976) 32, 23-38.
- Wagemans, K. *Dossier Duinstraat. Kroniek van een Scheveningse politie en brandweerpost* (Den Haag/Hoofddorp 2008).
- Woud, A. van der *Koninkrijk vol sloppen. Achterbuurten en vuil in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2010).

Links

<http://www.ons-scheveningen.nl>

<http://www.scheveningen-duindorp.nl>

<http://www.allesoverscheveningen.nl>

<http://www.allemaalscheveningers.nl/joomla/index.php/Tabbladen/Scheveningse-familie-namen-A-t.m.-M.html>

http://www.htmfoto.net/Scheveningen/SCH37/Familie_en_bijnamen_op_familienaam.php

<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT179501/>

http://www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=6250